

ΕΙΚΟΝΑ 1: Θυρεός των Μεδίκων. Στις τέσσερις πλευρές του θυρεού με τις έξι σφαίρες προεξέχουν οι οκτώ ακίδες του σταυρού του τάγματος του Αγίου Στεφάνου. Στην κορυφή, πάνω από το στέμμα, ο θυρεός της Φλωρεντίας. Χαλκογραφία του H. Vincent (FONTANA 1701)

Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ*

Πολιτική, πειρατεία και τέχνη

*Η δήωση της Πρέβεζας από τους ιππότες
του Αγίου Στεφάνου το έτος 1605¹*

Α. Ένα μικρό επεισόδιο;

Σε αντίθεση με τις καταλήψεις της Πρέβεζας από τους Βενετούς το 1684 και το 1717, η άλωση της πόλης το Μάιο του 1605 από το τοσκανικό τάγμα των ιπποτών του Αγίου Στεφάνου της Πίζας είναι ένα επεισόδιο λιγότερο γνωστό, που η ελληνική ιστοριογραφία του επιφύλαξε μόνον ακροθιγείς αναφορές. Οι λόγοι αυτής της παραμέλησης είναι προφανείς: Ενώ οι ως άνω καταλήψεις οδήγησαν σε μακρόχρονη κατοχή της πόλης με ανάλογες επιδράσεις στη φυσιογνωμία της, η επιχείρηση των Τοσκανών, διάρκειας λίγων ωρών, είχε μορφή λεηλασίας, χωρίς κάποια σοβαρή επίπτωση στον έλεγχο της πόλης από τους Οθωμανούς.² Επίσης, στο πλαίσιο μιας ιστοριογραφίας επικεντρωμένης στον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία, λογίζονταν ως σημαντικά μόνον ιστορικά γεγονότα που μπορούσαν να εκληφθούν ως πρόδρομες προσπάθειες απολύτρωσης των Ελλήνων από τον τουρκικό ζυγό· συνεπώς, μια επίθεση Δυτικών με χαρακτηριστικά πειρατείας σε ένα χώρο όπου ζούσε και ελληνικός πληθυσμός, δεν είχε, εκ πρώτης όψεως, κάποια πρόδηλη σχέση με την ελληνική υπόθεση. Όπως, όμως, ελπίζουμε να φανεί στη συνέχεια, το προς εξέταση γεγονός εντάσσεται σε μια πολύ πιο σύνθετη πολιτικοστρατιωτική πραγματικότητα και ξεπερνάει τα γνωρί-

* Ο Δημοσθένης Α. Δόνος είναι Αρχαιολόγος, Δρ. Πανεπιστημίου J.W.Goethe της Φραγκφούρτης.

¹ Ευχαριστίες: Ο Νίκος Καράμπελας γνωρίστηκε με τον Jim Curlin το 2002 υπό συνθήκες που θα ζήλευε ένα καλό αστυνομικό διήγημα –και τις οποίες είναι οι πλέον αρμόδιοι να αφηγηθούν κάποτε– ενώ αμφότεροι αναζητούσαν το σχετικό με το 1605 χαρακτηριστικό από το βιβλίο του Fontana που αναφέρεται παρακάτω. Αν αναλογιστεί κάποιος ότι πριν επτά χρόνια ο συγγραφέας του παρόντος δεν ήταν σε θέση να συνδέσει κάτι συγκεκριμένο με τη χρονολογία 1605, γίνεται εύκολα αντιληπτό τι τους οφείλει. Ευχαριστώντας τους θερμά, δεν χρειάζεται να τονίσω ότι τα όποια λάθη βαρύνουν αποκλειστικά το γράφοντα. Ευχαριστώ επίσης την κ. Βούλα Σοφοπούλου, υπεύθυνη βιβλιοθήκης στο Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, όπως και τον αδελφό μου για την επανειλημμένη αποστολή βιβλίων από το εξωτερικό.

² Για τις καταλήψεις του 1684 και 1717 και τις συνέπειές τους βλ. ΔΟΝΟΣ 2005· ΔΟΝΟΣ 2007.

σματα του απλού επεισοδίου, με ενεργή ανάμιξη αλλά και σημαντικές συνέπειες για το ελληνικό στοιχείο.

Με εξαίρεση τις επιγραμματικές αναφορές του Π. Φουρική και κάποιες σύντομες αλλά σημαντικές αρχειακές ειδήσεις του Κ. Μέρτζιου από τη Βενετία,³ η ενασχόληση με το θέμα προκύπτει σχετικά πρόσφατα και από ετερογενή ενδιαφέροντα. Οι ερευνητές της τοπικής ιστορίας, αναζητώντας εποπτικές πηγές για την Πρέβεζα, εντόπισαν αρχειακό υλικό που αναφέρεται στο 1605. Έτσι, ο καθ. Γ. Βελένης στη μελέτη του για τις οχυρώσεις της πόλης σχολίασε και μετέφρασε ένα σχέδιο του Κρατικού Αρχείου Βενετίας σχετικό με την επίθεση, το οποίο θα συζητήσουμε διεξοδικά (Εικ. 4-5).⁴ Ένα χαρακτηριστικό των επιχειρήσεων από τον Hubert Vincent (Εικ. 6), που προέρχεται από το βιβλίο του F. Fontana για την ιστορία του τάγματος (1701), περιήλθε στη συλλογή του Ν. Καραμπέλα, ο οποίος, αντιλαμβανόμενος τη σπουδαιότητά του, απέκτησε και αναστατική έκδοση του βιβλίου. Επιπλέον, στις φροντισμένες εκδόσεις του για την Πρέβεζα, το 1994 και 2006 αντίστοιχα, συμπεριέλαβε το αναφερθέν σχέδιο των βενετικών αρχείων και το χαρακτηριστικό του Vincent –το τελευταίο συνοδευόμενο από μικρή αναφορά στα γεγονότα– καθιστώντας τα έτσι γνωστότερα στο ευρύτερο κοινό.⁵ Ο J.M. Floristan, με τις έρευνές του για την ισπανική παρουσία στον ελλαδικό χώρο και με μια ανακοίνωσή του στο Α΄ Συνέδριο για την Ιστορία της Πρέβεζας, το 1989, έδειξε τις βλέψεις του ισπανικού βασιλείου για την Πρέβεζα και τη σημασία των γεγονότων του 1605 για την ανάσχεσή τους, αναδεικνύοντας για πρώτη φορά τη διεθνή διάσταση του θέματος, με την οποία θα ασχοληθούμε εκτενώς.⁶ Αρκετές πληροφορίες για τις ελληνο-ισπανικές επαφές από το 1600 και εξής, με κάποιες αδημοσίευτες πηγές που σχετίζονται με την Πρέβεζα, υπάρχουν στις εργασίες του ερευνητή Θ.Β. Παπακωνσταντίνου για τα ελληνικά προεπαναστατικά κινήματα.⁷ Η Α. Κραντονέλλη, αν και στο σχετικό με την πειρατεία βιβλίο της αφιερώνει ένα κεφάλαιο στις ναυτικές επιχειρήσεις των Φλωρεντινών στις ελληνικές θάλασσες, είναι μάλλον σύντομη ως προς τα γεγονότα στον Αμβρακικό.⁸ Τέλος, ενδιαφέρον για το θέμα επιδείχθηκε και από Ιταλούς ιστορικούς. Μεταξύ άλλων, ο G. Guarnieri στην κλασική εργασία του για το τάγμα της Πίζας και ο M. Gemignani στην έρευνά του για το ναύαρχο I. Inghirami, τον πρωταγωνιστή της επίθεσης, δημοσί-

³ ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 279· ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 34 κ.ε.· ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1957, 485 κ.ε.

⁴ Βλ. παρακάτω με υποσημ. 51· το άρθρο είναι μέρος μελέτης που έγινε το 1991 και τμήματά της δημοσιεύτηκαν στο ανά χείρας περιοδικό.

⁵ Βλ. παρακάτω με υποσημ. 51-52.

⁶ FLORISTAN 1988· FLORISTAN 1993.

⁷ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004· αν και αλληλεπικαλύπτονται, οι εργασίες αυτές περιέχουν πλήθος πηγών και ευρεία βιβλιογραφία.

⁸ ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156-157.

ευσαν περιγραφές των γεγονότων στηριγμένες σε πλούσιο αρχαιακό υλικό, στις οποίες ερείδεται, εν πολλοίς, η παρουσίαση των πολεμικών επιχειρήσεων στο προκείμενο άρθρο.⁹

Με τούτη την εργασία επιδιώκεται μια γενική ανασύνθεση του ιστορικού πλαισίου και των γεγονότων, καθώς και της ιστορικής και εικαστικής πρόσληψής τους. Η εστίαση στην υπερτοπική σημασία του θέματος αντισταθμίζεται με τις διαπιστώσεις για την εικόνα του κάστρου και της πόλης της Πρέβεζας – πόσω μάλλον που το ακαριαίο των διαδραματισθέντων μας παρέχει την ευκαιρία μιας σχεδόν «φωτογραφικής» αποτύπωσης του χώρου στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Μια σύντομη συζήτηση για την πιθανή συνεισφορά του 1605 στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας της Πρέβεζας κρίθηκε επίσης επιβεβλημένη. Βεβαίως, τονίζουμε προκαταβολικά την ανάγκη περαιτέρω αξιοποίησης του άφθονου αρχαιακού και λοιπού υλικού για το θέμα, που απόκειται σε πλήθος ιταλικών και άλλων αρχείων, καθιστώντας σαφές ότι η ανά χείρας προσπάθεια δεν νοείται παρά ως αφετηρία.

Β. Πολιτική: Τα πολλαπλά μέτωπα μιας περίπλοκης ιστορικής συγκυρίας και η χαμένη εκστρατεία της Πρέβεζας

Με την είσοδο του 16^{ου} αιώνα λαμβάνουν χώρα στην ανατολική Μεσόγειο σοβαρές ανακατατάξεις.¹⁰ Κατά τη διάρκεια του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου, η μέχρι πρότινος θαλασσοκράτειρα Βενετία χάνει το 1499 τη Ναύπακτο και το 1500 τη Μεθώνη, την Κορώνη και την Πύλο. Μετά από κάποιες πρόσκαιρες ανακαταλήψεις και την άλωση της Κεφαλονιάς και της Λευκάδας, η Γαληνοτάτη υποχρεώνεται σε συνθήκη ειρήνης με τους Οθωμανούς το 1503, διά της οποίας, με εξαίρεση την Κεφαλονιά, χάνει όλες τις πρώην κτήσεις της και αναγκάζεται να πληρώνει επαχθή φόρο για την κατοχή της Ζακύνθου. Αυτή η κατάσταση είναι ενδεικτική της προϊούσας αδυναμίας που θα τη χαρακτηρίζει καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, όπου, έχοντας ως κύριο στόχο τη διατήρηση των εμπορικών της συμφερόντων, θα επιδεικνύει μια επαμφοτερίζουσα στάση απέναντι σε Οθωμανούς και Δυτικούς, αλλάζοντας συνεχώς συμμαχίες και μεθοδεύσεις.

⁹ GUARNIERI 1960, 141 κ.ε.· GEMIGNANI 1996, 107 κ.ε.· ο WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 99 κ.ε., πέραν μιας σύντομης αφήγησης των γεγονότων, δεν προσθέτει κάτι καινούργιο.

¹⁰ Για όσα ακολουθούν βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 281 κ.ε. – Γενικότερα για την αντιπαράθεση Οθωμανών-Δυτικών στη Μεσόγειο, μια εκλαϊκευτική αλλά αξιόπιστη περιγραφή για την περίοδο 1450-1590, με τη σχετική βιβλιογραφία και χρονολόγιο, στο: ROGERSON 2009.

*Tusce, eius victoria pro Mæcenatē celebras
Iam Mæcenatēs, hinc, Medicorumque domum.*

ΕΙΚΟΝΑ 2: Ο μέγας δούκας της Τοσκάνης
Φερδινάνδος Α΄ σε χαλκογραφία του
Dominicus Costus
(Φωτογραφικό αρχείο συγγραφέα)

κατάληψη της Κεφαλονιάς από τη Βενετία καθίσταται εφικτή μόνο με τη συμβολή του ισπανικού στόλου υπό την ηγεσία του ναυάρχου Gonzalo de Cordoba, ενώ την ίδια περίοδο το βασίλειο της Νάπολης γίνεται ισπανική επαρχία. Η Ισπανία, ζητώντας διεξόδους στην ανατολική Μεσόγειο και επιθυμώντας καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα να έχει ηγεμονικό ρόλο στην απόκρουση της τουρκικής επιθετικότητας, θα δυσανεστήσει τη Γαληνοτάτη, με την οποία συνεχώς θα υποβλέπονται. Άλλες δυνάμεις, όπως η Γαλλία και το παπικό κράτος, θα συμμετέχουν εξίσου στο παιχνίδι αντιπαλοτήτων και εναλλασσόμενων συμμαχιών με τους παραπάνω, ενώ οι μικρότεροι, όπως η Τοσκάνη, θα προσπαθούν να προσποριστούν οφέλη για τον εαυτό τους.

Από την άλλη πλευρά, η ακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία θα συνεχίσει να γνωρίζει επιτυχίες· ειδικά με την άνοδο στο σουλτανικό θρόνο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, οι κατακτήσεις θα λάβουν χαρακτήρα θριάμβου, τόσο στον ελλαδικό χώρο με την κατάληψη της Ρόδου το 1522, όσο και προς βορράν με την προέλαση στο Βελιγράδι και τη Βούδα, αλλά και την ανεπιτυχή πολιορκία της Βιέννης το 1529.

Μια νέα υπερδύναμη κάνει την εμφάνισή της.¹¹ Με τη συνένωση του βασιλείου στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, αλλά κυρίως με την ανάδειξη του Καρόλου Ε΄ στην κεφαλή της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια υπό την καθοδήγηση του γιου του, Φιλίππου Β΄, η Ισπανία, με τον τεράστιο πλούτο των υπερπόντιων κτήσεων, εξαπλώνεται και προς ανατολάς. Η προαναφερθείσα

¹¹ Σχετικά πρβλ. GLETE 2000, 98 κ.ε.· BRAUDEL 2002, 364 κ.ε.

Σε αυτόν τον αστερισμό αντιπαραθέσεων και καχυποψίας όπου το Ιόνιο και ο δυτικός ελλαδικός χώρος κατέχουν εξέχουσα σημασία, εντάσσεται φυσικά και η Πρέβεζα που αποτελούσε σημαντικό οθωμανικό ναύσταθμο και ορμητήριο πειρατών.¹² Στα τέλη του 1500, στη διάρκεια του πολέμου που ήδη αναφέραμε και μετά την κατάληψη της Κεφαλονιάς ο ναύαρχος B. Pesaro, επικεφαλής στόλου βενετικών γαλερών, θα επιχειρήσει αιφνιδιαστική επίθεση στην Πρέβεζα, εισερχόμενος στον κόλπο και αποβιβάζοντας χερσαίες δυνάμεις· οι τελευταίες, εξουδετερώνοντας επιτυχώς τους Τούρκους που βγήκαν από το φρούριο της Μπούκας για να τους αντιμετωπίσουν, κατέκαψαν προάστιο και ναύσταθμο και απέσπασαν φεύγοντας 20 τουρκικά πλοία.¹³

Μεταξύ 1532 και 1534, ο Γενουάτης A. Dogia θα επιχειρήσει ως ναύαρχος του αυτοκρατορικού στόλου στην Πελοπόννησο, όπου οι Ισπανοί θα έχουν κάποιες πρόσκαιρες κατακτήσεις διεγείροντας το επαναστατικό φρόνημα των Ελλήνων.¹⁴ Οι Οθωμανοί, με αρχιναύαρχο το διαβόητο πειρατή Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσσα, απαντούν αντεπιτιθέμενοι στην ιταλική χερσόνησο, ενώ το 1535, κλείνοντας μια αιφνιδιαστική συμμαχία με τους Γάλλους, συλλαμβάνουν το σχέδιο γενικής επιθέσεως στην Ιταλία. Το 1537 συγκεντρώνουν μεγάλες ναυτικές δυνάμεις στην Αυλώνα· αν και οι Γάλλοι κλείνουν ειρήνη με τον αυτοκράτορα, οι Τούρκοι εμπλέκονται σε ναυτικά επεισόδια με τον αυτοκρατορικό στόλο που περιπολεί μεταξύ Κέρκυρας και Αμβρακικού, εξαπολύουν καταστρεπτική επίθεση στην Απουλία, πολιορκούν την Κέρκυρα και κάνουν αποβάσεις στα δυτικά ελληνικά παράλια, μεταξύ αυτών και στην Πάργα. Οι Βενετοί, αν και ενοχλημένοι από την ισπανική παρουσία στη δυτική Ελλάδα, θα αναγκασθούν να συνυπογράψουν στις αρχές του 1538 «Ιερή Συμμαχία» με τον αυτοκράτορα, τον αδελφό του Φερδινάνδο της Αυστρίας και τον πάπα Παύλο Γ΄ και να οργανώσουν μεγάλο κοινό στόλο. Στα σχέδια της Συμμαχίας συμπεριλαμβανόταν απόβαση στη δυτική Ελλάδα και πιθανή κατάληψη της τουρκικής βάσης της Πρέβεζας. Κορύφωση αυτής της δραστηριότητας είναι η περίφημη ναυμαχία της Πρέβεζας, το Σεπτέμβριο του 1538, όπου ο Dogia συναντά τον Μπαρμπαρόσσα, ωστόσο, κυρίως λόγω του εσωτερικού ανταγωνισμού Βενετών-Ισπανών, δίνει, μετά από κάποιες συμπλοκές, το σήμα της αναχώρησης του αριθμητικά υπέρτερου στόλου του.¹⁵

¹² Για τη σπουδαιότητα της Πρέβεζας για τους Οθωμανούς βλ. ΣΥΓΓΕΛΛΟΥ 2008, 25-30 με σημ., 92-94, 311.

¹³ Για αυτό το επεισόδιο βλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 274 κ.ε.· ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ 1993, 33 κ.ε., 36 κ.ε.

¹⁴ Για όσα ακολουθούν βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 292 κ.ε.

¹⁵ Για τη ναυμαχία της Πρέβεζας βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 301 κ.ε.· GLETE 2000, 101, με σημ. 16· ROGERSON 2009, 299 κ.ε., κυρίως 303 κ.ε.· για μια κλασική εξιστόρηση της ναυμαχίας βλ. LANE-POOLE 1890, 94 κ.ε.· σημειώνουμε, τέλος, ότι στο πρόσφατο Β΄ Διεθνές Συμπόσιο

Το συμβάν, που πανηγυρίστηκε –και πανηγυρίζεται– από τους Τούρκους ως μια από τις μεγαλύτερες ναυτικές επιτυχίες της Ιστορίας τους, αποτέλεσε την αφετηρία της θαλάσσιας κυριαρχίας τους στην ανατολική Μεσόγειο για την επόμενη τριακονταετία κι έκανε εμφανή την ισπανοβενετική αντιζηλία, αναδεικνύοντας συγχρόνως τη σημασία της Πρέβεζας ως πυλώνα προς την ηπειρωτική Ελλάδα – συνιστώσες που θέτουν τις βάσεις για τα γεγονότα του 1605.¹⁶

Ένα περαιτέρω ορόσημο στη διαμόρφωση των συσχετισμών, προς την αντίθετη τούτη τη φορά κατεύθυνση, αποτελεί μια άλλη ναυμαχία, εκείνη της Ναυπάκτου. Μετά από αλλεπάλληλες επιτυχίες στη Μεσόγειο, που ανακόπηκαν μόνο με την ατελέσφορη πολιορκία της Μάλτας το 1565, το καλοκαίρι του 1571 οι Οθωμανοί εξαπολύουν επίθεση λεηλατώντας τα νησιά του Ιονίου και τα ηπειρωτικά παράλια, ενώ ολοκληρώνουν την κατάκτηση της Κύπρου με την κατάληψη της Αμμοχώστου.¹⁷ Οι χριστιανικές δυνάμεις, και κυρίως Ισπανοί και Βενετοί, που μπροστά στην τουρκική προέλαση συνενώθηκαν το Μάιο σε «Ιερό Συνασπισμό» υπό τον πάπα Πίο Ε΄, καταναυμαχούν στις 7 Οκτωβρίου τον τουρκικό στόλο, τα διασωθέντα πλοία του οποίου καταφεύγουν στην Πρέβεζα.¹⁸ Η νίκη αυτή, αν και δεν είχε κάποια άμεση στρατηγική συνέπεια, διέλυσε αφενός την αίσθηση του αήττητου των τουρκικών δυνάμεων, δημιούργησε αφετέρου επαναστατική δυναμική στο ελληνικό στοιχείο. Ήδη από το 1568, αλλά με μεγαλύτερη πυκνότητα από το 1571 και επέκεινα, τα ηπειρωτικά παράλια του Ιονίου θα μεταβληθούν σε πεδίο δράσης πρακτόρων των Ισπανών και Βενετών που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν τις απελευθερωτικές κινήσεις του πληθυσμού για να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό στους Τούρκους.¹⁹ Με την υπογραφή συνθήκης ειρήνης μεταξύ Βενετών και Οθωμανών το 1573 –επισημαστές πάντως, όπως δείχνουν

για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (Σεπτέμβριος 2009) παρουσιάστηκαν αρκετές ανακοινώσεις για το θέμα αυτό, που θα δημοσιευτούν στα πρακτικά των εργασιών.

¹⁶ Για τη σημασία της ναυμαχίας σε επίπεδο γενικής ιστορίας πρβλ. τις επισημάνσεις του διάσημου Γάλλου ιστορικού Fernand Braudel, στο: BRAUDEL 2002, 607· βλ. επίσης LANE 2007, 356 κ.ε. – Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποστασιοποιημένη πρόσληψη της ναυμαχίας από την τοπική ιστορία της Πρέβεζας ή ακόμη και η αγνόηση του γεγονότος από τη συλλογική ιστορική μνήμη της πόλης, σε αντίθεση με την αποδοχή της ναυμαχίας του 31 π.Χ. ως συστατικού στοιχείου της. Σχετικά πρβλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 43 κ.ε.· PENTZOS 2007, 285 κ.ε., με υποσημ. 4.

¹⁷ Για τα γεγονότα στο μεσογειακό χώρο στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 304 κ.ε.· GLETE 2000, 103 κ.ε.· BRAUDEL 2006, σε πολλά σημεία· ROGERSON 2009, 341 κ.ε.

¹⁸ Σχετικά με τη ναυμαχία της Ναυπάκτου βλ. MANOUSSACAS 1974· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 315 κ.ε.· GLETE 2000, 104 κ.ε.· IONIO ΠΕΛΑΓΟΣ 2007, 127 κ.ε.· LANE 2007, 519 κ.ε.· ROGERSON 2009, 391 κ.ε.

¹⁹ ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 306 κ.ε., 311.

νεότερες έρευνες²⁰ οι Ισπανοί θα αποτελέσουν στα τέλη του 16^{ου} - αρχές του 17^{ου} αιώνα τη μοναδική μεγάλη δύναμη στην οποία οι Έλληνες θα στηρίζουν τις ελπίδες και θα στρέψουν τις πρεσβείες τους.²¹

Αν και ξεσπούν εξεγέρσεις στη Χιμάρα και στο Ξηρόμερο, η σημαντικότερη επαναστατική προσπάθεια θα αναληφθεί από το μητροπολίτη Λάρισας και Τρίκκης Διονύσιο, τον επονομασθέντα «Σκυλόσοφο».²² Ο Διονύσιος, που γνώριζε την κατάσταση στη δυτική Ελλάδα καθώς είχε μονάσει στη Θεσπρωτία, άρχισε να ενδιαφέρεται για την οργάνωση επαναστατικών κινήσεων ήδη από την εποχή που έγινε μητροπολίτης στις αρχές της δεκαετίας του 1590. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε πόλεμο με τους Αψβούργους στην Ουγγαρία και ο ελληνικής καταγωγής βοεβόδας της Βλαχίας Μιχαήλ ο «Γενναίος» σημείωνε στρατιωτικές επιτυχίες εναντίον των Τούρκων.²³ Θεωρώντας εύκαιρη την κατάσταση, οι Έλληνες άρχισαν τις εκκλήσεις τους για απελευθέρωση στους δυτικούς μονάρχες. Ήδη το 1598 ο Διονύσιος απέστειλε ένα μοναχό στη Βενετία για να έρθει σε συνεννόηση με άλλους Έλληνες, ώστε να προσεγγιστεί ο Αψβούργος μονάρχης Ροδόλφος Β΄. Στα τέλη του 1600 φτάνει από την Πράγα –έδρα του Ροδόλφου– στη Μαδρίτη ελληνική αντιπροσωπεία, αποτελούμενη από τους Ηπειρώτες Κ. Ποστέλνικο, Εμμανουήλ Ηγούμενο, Σταύρο Αψαρά και Σκαρλάτο Μάτσα. Ο Ισπανός αυτοκράτορας Φίλιππο Γ΄ τους παραπέμπει στον αντιβασιλέα Νάπολης de Lemos, και εκεί παραδίδονται δύο υπομνήματα, το πρώτο σχετικό με τα εισοδήματα που θα λάμβανε ο βασιλιάς από την Ελλάδα, το δεύτερο σχετικό με τις διαθέσιμες στρατιωτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Προτάθηκε σχέδιο που προέβλεπε άλωση της Πρέβεζας από Έλληνες και παράδοση της πόλης σε δύναμη 20.000 Ισπανών (πεζικό και ιππικό), στους οποίους θα προστίθεντο άλλοι 24.000 Έλληνες με σκοπό την προέλα-

²⁰ Για την υπονομευόμενη από σοβαρές κρίσεις βενετοτουρκική ειρήνη βλ. ΤΣΙΚΝΑΚΙΣ 2009.

²¹ Για τη στροφή των Ελλήνων προς τους Ισπανούς βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 2001, 198 κ.ε. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πειρατή Πέτρου Λάντζα, ο οποίος, ενώ μέχρι το 1573 πρωτοστατούσε σε εξορμήσεις και κατασκοπεύσεις στα υπό τουρκική κατοχή παράλια του Ιονίου και τον Αμβρακικό καθώς και σε υποκινήσεις εξεγέρσεων στην Ήπειρο για λογαριασμό των Βενετών, φθάνοντας μάλιστα το 1573 να γίνει διοικητής της καταληφθείσας από τους τελευταίους Πάργας, έθεσε κατόπιν τις υπηρεσίες του στη διάθεση των Ισπανών· για τον Π. Λάντζα βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 307, 311, 313, 320, 323· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 324· ΙΩΑΝΝΟΥ 2000· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 2007.

²² Γενικά για τις εξεγέρσεις στα τέλη του 16^{ου} και αρχές του 17^{ου} αι. βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974· ειδικά για την Ήπειρο βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 2002-2003· για τις ενέργειες και εξεγέρσεις του Διονυσίου βλ. μεταξύ άλλων ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 326 κ.ε.· FLORISTAN 1988, 6 κ.ε.· FLORISTAN 1993, με βιβλιογραφία στη σημ. 1· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2002· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, με αναλυτική βιβλιογραφία· ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 2005.

²³ Για τη διεθνή κατάσταση βλ. FLORISTAN 1993, 75· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 2002-2003, 20 κ.ε.· ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 2005.

ση σε Θεσσαλία, Μακεδονία και στη συνέχεια Κωνσταντινούπολη, η οποία θα κυριευόταν με τη συνδρομή του ισπανικού στόλου.²⁴ Παράλληλα, ξεσπά η πρώτη επανάσταση του Διονυσίου στη Θεσσαλία, προφανώς εν αναμονή της ισπανικής επέμβασης, η οποία όμως κατεστάλη επισύροντας βαριά αντίποινα για τον πληθυσμό.²⁵

Πάντως, η δραστηριότητα της επιτροπής των Ελλήνων που αναφέραμε πιο πάνω, συνεχίστηκε, αν και, όπως φαίνεται, ξέχωρα από το Διονύσιο.²⁶ Τους συναντούμε –εκτός του Ποστέλνικου– στην Κέρκυρα μαζί με τον Ιερώνυμο Κόμπη, τον επικεφαλής της ισπανικής κατασκοπίας στη Νάπολη, όπου γίνεται συνάντηση με άλλους Έλληνες και σχεδιάζεται εκ νέου επίθεση στην Πρέβεζα. Δύο περαιτέρω υπομνήματα που δόθηκαν στον Κόμπη αναφέρουν, το μεν πρώτο, ότι ο αριθμός των Ελλήνων επαναστατών οι οποίοι θα συμμετείχαν στην επιχείρηση που θα κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη θα άγγιζε το 1,5 εκατομμύριο (!), με 100 εξ αυτών να προέρχονται από την Πρέβεζα, το δε δεύτερο, ότι, λόγω του πολέμου στην Ουγγαρία, το φρούριο της Πρέβεζας ήταν ανεπαρκώς επανδρωμένο αφού το υπεράσπιζαν 100 Τούρκοι, ενώ άλλοι 150 βρίσκονταν στην πόλη.²⁷ Ο αντιβασιλέας de Lemos σε επιστολή του προς τον Φίλιππο Γ΄ την 1^η Σεπτεμβρίου 1601 συνοψίζει την κατάσταση, επισημαίνοντας ότι οι Έλληνες αντιπρόσωποι απαιτούν για μια επιδρομή στην Πρέβεζα μεγαλύτερες ενισχύσεις από τους 300 άνδρες, κάποιους πολυβολητές και πέντε-έξι σκάφη που μέχρι τότε αιτούνταν, γιατί σε

²⁴ Για τα παραπάνω με τα σχετικά έγγραφα: FLORISTAN 1988, 15 κ.ε.· FLORISTAN 1993, 76 κ.ε.· βλ. και ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 8 κ.ε.

²⁵ Σε αντίθεση με την καθιερωμένη χρονολόγηση της πρώτης εξέγερσης του Διονυσίου περί τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1600, ο Floristan προτείνει το διάστημα άνοιξης-καλοκαιριού του 1601. Εδώ φυσικά δεν μπορεί να εξεταστεί αυτό το θέμα, ωστόσο εναντίον αυτής της χρονολόγησης είναι ο αφορισμός του Διονυσίου από το Πατριαρχείο το Μάιο του 1601 και το γεγονός ότι έγγραφο του Βενετού βαΐλου Κων/πόλεως επισημαίνει ότι ο μητροπολίτης κατέφυγε στη Λευκάδα τον ίδιο μήνα. Σχετικά πρβλ. FLORISTAN 1993, 79 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 12 με σημ. 2.

²⁶ Μετά την αποτυχία του κινήματος, ο Διονύσιος βρήκε καταφύγιο στην Ιταλία από όπου συνέχισε τις προσπάθειές του με αποκορύφωμα την επίσκεψη στον πάπα Κλήμεντα Η΄ τον Ιανουάριο του 1603 και στον Ισπανό βασιλιά στο Valladolid τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Εκεί συνάντησε κι άλλους Έλληνες όπως τους Ηγούμενο, Αψαρά και Μάτσα. Αν κρίνουμε από το γεγονός ότι ο ίδιος ο γραμματέας του Κ. Σοφίας, μαζί με άλλους, τον κατηγορήσε στην Ιερά Εξέταση για δογματικές ατασθαλίες και για πλαστογραφίες εγγράφων Θεσσαλών και Ηπειρωτών στη Νάπολη, το κλίμα για το Διονύσιο δεν πρέπει να ήταν ευνοϊκό στην Ισπανία. Μετά από αυτά, επέστρεψε στην Ελλάδα. Προφανώς, ο Floristan έχει δίκιο όταν σημειώνει ότι η αποτυχημένη εξέγερση στη Θεσσαλία είχε ως αποτέλεσμα την εσωτερική διάσπαση των επαναστατών. Σχετικά με τα παραπάνω βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 327· FLORISTAN 1993, 80 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 53 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 27 κ.ε.

²⁷ Πρόκειται για τα έγγραφα: Γεν. Αρχείο Simancas, E 1097 F 178 και E 1097 F 179· γι' αυτά βλ. FLORISTAN 1988, 131 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 15 κ.ε.

για δεύτερη φορά στην Κέρκυρα με σκοπό να σταθμίσει την κατάσταση για μια πιθανή εξέγερση στα ηπειρωτικά παράλια. Στη συνέχεια, οι δύο λοχαγοί μαζί με τους Μ. Έλληνα και Μ. Ιωάννου διεκπεραιώθηκαν στην Ήπειρο και επιστρέφοντας ανέφεραν στον Κόμπη ότι τα σχέδια για επιχείρηση στη δυτική Ελλάδα ήταν γνωστά. Όπως φαίνεται, τουλάχιστον σε αυτό το χρονικό σημείο, οι κινήσεις των Ισπανών ήταν γνωστές και στους Βενετούς, αφού καταχώρηση του Βενετού βαΐλου της Κέρκυρας για την 30^η Δεκεμβρίου 1604 καταγράφει την επίσκεψη απεσταλμένου μοναχού του Κόμπη στο χωριό Χόικα της Παραμυθιάς, όπου διακόσιοι Χριστιανοί σε κρυφή συγκέντρωση υποσχέθηκαν να επιτεθούν στην Πρέβεζα σε περίπτωση που κάνει την εμφάνισή του ο ισπανικός στόλος. Ο συντάκτης προσθέτει ότι απέπεμψε τον Κόμπη από την Κέρκυρα, ενώ πιστεύει ότι με την επιστροφή του Τούρκου διοικητή από τον πόλεμο της Ουγγαρίας θα τιμωρηθούν αναλόγως οι συνωμότες.²⁹

Είναι προφανές ότι, ιδωμένη σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, η επιχείρηση στην Πρέβεζα τον επόμενο Μάιο –τις λεπτομέρειες της οποίας θα δούμε στη συνέχεια– ήταν οτιδήποτε άλλο εκτός από ένα τυχαίο γεγονός: Οι Ισπανοί, αν και διέβλεπαν τον ουτοπικό χαρακτήρα των ελληνικών επικλήσεων, δεν απέρριψαν ποτέ το σχέδιο επέμβασης στον ελλαδικό χώρο· αυτή η προοπτική ανησυχούσε, βέβαια, τους Βενετούς, οι οποίοι δεν θα επέτρεπαν την εδραίωση Ισπανών στο χώρο των δικών τους εμπορικών δρόμων. Μια «ξαφνική» και προσωρινή δόση της πόλης του Αμβρακικού από τρίτους –εν προκειμένω τους Φλωρεντινούς– θα έθετε, λοιπόν, σε εγρήγορση τους Τούρκους και θα προφύλασσε τα συμφέροντά τους.

Σε μια μυστική συγκέντρωση πολλών μητροπολιτών και επισκόπων το Μάιο του 1605, λίγο μετά την επέμβαση των Φλωρεντινών, συντάχθηκαν επιστολές προς τον Ισπανό βασιλιά, το γραμματέα του ισπανικού κράτους και τον αντιβασιλέα της Νάπολης, όπου, με υπαινιγμούς για τους Βενετούς, στηλιτευόταν η άκαιρη και αντιχριστιανική επίθεση στην Πρέβεζα που αφύπνισε τους Τούρκους· παρόμοιο περιεχόμενο είχε και το υπόμνημα που παρέδωσε τον επόμενο χρόνο ο Γιαννιώτης Α. Μίλεσινός στο Φίλιππο Γ'.³⁰ Αν και οι ελπίδες των υποδούλων Ελλήνων στρέφονταν εκ νέου προς τους Ισπανούς –μάταια και πάλι, όπως αποδείχτηκε– το υπερβολικά φιλόδοξο σχέδιο μιας σταυροφορίας που θα απελευθέρωνε την Ελλάδα και την Κωνσταντινούπολη ξεκι-

²⁹ Μετάφραση του εγγράφου από το Κρατικό Αρχείο Βενετίας, χωρίς αρχειακές ενδείξεις, στο: ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 33 κ.ε.: για τα γεγονότα από τον Οκτώβριο 1604 πρβλ. και ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 57 κ.ε.

³⁰ Για τις επιστολές μητροπολιτών και επισκόπων βλ. το έγγραφο: Γεν. Αρχείο Simancas, E 1 102 F 151, στο: FLORISTAN 1988, 159 κ.ε.: για το υπόμνημα Μίλεσινού βλ. εδώ το παράρτημα αρ. 3 με σημ. 109· πρβλ. περαιτέρω FLORISTAN 1993, 83· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2002, 45 κ.ε.

νώντας με την κατάκτηση της Πρέβεζας εγκαταλείπονταν οριστικά. Το στυγνό και αόρατο χέρι της πολιτικής φάνηκε για μια ακόμη φορά δυνατότερο από την ουτοπία της ελευθερίας.

Γ. Πειρατεία: Το τάγμα και η επιχείρηση της Πρέβεζας

1. Ιππότες στην υπηρεσία μιας συμπληρωματικής μορφής του μεγάλου πολέμου

Στις 15 Μαρτίου 1562, με μια περίλαμπρη τελετή στον καθεδρικό ναό της Πίζας και τη συγκατάθεση του πάπα Πίου Δ', ιδρύεται το «Ιερό Στρατιωτικό Τάγμα του Αγίου Στεφάνου, Πάπα και Μάρτυρα» (*Sacro Militare Ordine di Santo Stefano Papa e Martire*).³¹ Εμπνευστής και χορηγός ήταν ο Κόζιμος Α' των Μεδίκων, τότε δούκας Φλωρεντίας και Σιένας, που περιβλήθηκε και το αξίωμα του Μεγάλου Μαΐστορος του τάγματος. Το τελευταίο ακολούθησε την παράδοση των ιεροσολυμιτικών σταυροφορικών ταγμάτων και κυρίως εκείνη των Ιωαννιτών ιπποτών, οι οποίοι μετά την κατάληψη της Ρόδου από τους Τούρκους μετέφεραν την έδρα τους στη Μάλτα.³² Μάλιστα, το σύμβολο του τοςκανικού τάγματος, ο ερυθρός σταυρός με τις οκτώ ακίδες, έχει ως πρότυπο το σταυρό των ιπποτών της Μάλτας, διαφέροντας από αυτόν μόνον στο χρωματισμό. Το καταστατικό, τώρα, των Αγιοστεφανιτών προέβλεπε τρεις βαθμούς για τα μέλη του, από τους οποίους ο υψηλότερος και σημαντικότερος ήταν εκείνος των «Στρατιωτών-Ιπποτών» (*Cavalieri Militi*). Τούτοι ήταν καθολικού δόγματος και αποδεδειγμένης ευγενούς καταγωγής, διέθεταν το απαραίτητο περιουσιακό αντίκρισμα που απαιτούσε το χρίσμα και ήταν οι κυρίως υπεύθυνοι του στρατιωτικού σκέλους του τάγματος.

Φυσικά, εμπνεόμενο από τα σταυροφορικά πρότυπα, το τάγμα της Πίζας είχε ως βασικό επίσημο στόχο τη διαφύλαξη της χριστιανικής πίστης και των Χριστιανών καθώς και την αντιπαράθεση με το Ισλάμ. Το ιδιαίτερο, όμως, χαρακτηριστικό του ήταν ο προσανατολισμός προς τη θάλασσα. Με μεγάλη διορατικότητα, ο Κόζιμος αντιλήφθηκε ότι η κατοχή ενός μικρού αλλά αξιόμαχου στόλου γαλερών, του κατ' εξοχήν σύγχρονου όπλου της εποχής, θα απέφερε στον ίδιο και την πολιτική του πολλαπλά οφέλη. Μετά τη ναυμαχία της Πρέβεζας το 1538, η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του τουρκικού ναυτικού στη Μεσόγειο επέτεινε ένα πρόβλημα που ταλάνιζε τις μεσογειακές παράκτι-

³¹ Λεπτομερειακά για όσα ακολουθούν σχετικά με την ίδρυση, ιστορία και οργάνωση του τάγματος βλ. GUARNIERI 1960, 41 κ.ε.· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 9 κ.ε.· βλ. και CURLIN 2003.

³² Για το τάγμα των Ιωαννιτών βλ. SIRE 1994.

ες περιοχές, την πειρατεία.³³ Μπαρμπαρέζοι πειρατές, υπό την ανοχή ή συνεπικουρία των Οθωμανών, κούρσευαν τα χριστιανικά πλοία που κινούνταν στη Μεσόγειο, παίρνοντας ως λεία τα ίδια, το φορτίο και τους ανθρώπους που βρίσκονταν σε αυτά, ενώ πλήθαιναν οι λεηλασίες παραθαλάσσιων περιοχών και λιμανιών σε όλη τη Μεσόγειο. Έτσι, ένα χριστιανικό ναυτικό τάγμα έβρισκε τη θέση του ως προασπιστής των χριστιανικών αλλά και των ιδίων συμφερόντων είτε βοηθώντας σε μεγάλες επιχειρήσεις εναντίον των Οθωμανών – συχνά εφοδιάζοντας με πλοία τον ισπανικό στόλο– είτε κινούμενο αυτοτελώς εναντίον εχθρικών πλοίων, αποκομίζοντας και την αντίστοιχη λεία. Ταυτόχρονα, το τάγμα προωθούσε και τους εσωτερικούς πολιτικούς στόχους του Κόζιμου, καθώς δημιουργούσε ένα νέο χώρο υπό τον έλεγχό του, στον οποίο θα συσσωματώνονταν οι Τοσκανοί ευγενείς παύοντας να υπονομεύουν την πρωτοκαθεδρία του· τούτο πάλι, σε συνδυασμό με τους διακηρυγμένους σκοπούς του τάγματος, ενδυνάμωνε την προσωπική του υπόληψη στους Ευρωπαίους βασιλείς, ευγενείς και τον πάπα, πράγμα που το 1569 του απέφερε τον τίτλο του «Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης».

Εδώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η νέα ναυτική δύναμη ερχόταν να προστεθεί στον ήδη υπάρχοντα στόλο που ο δούκας άρχισε να ναυπηγεί με την άνοδό του στην εξουσία το 1537.³⁴ Η διαφορά ήταν ότι τα πλοία του τάγματος μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και σε αποστολές που δεν θα αντιπροσώπευαν την επίσημη Φλωρεντία, αν και ήδη στα 1563 παραχωρήθηκαν από το Ναυτικό στους Αγιοστεφανίτες δύο γαλέρες. Το τάγμα πήρε μέρος σε σημαντικές επιχειρήσεις, όπως, μεταξύ άλλων, η απόκρουση των Τούρκων στην πολιορκία της Μάλτας το 1565 και, κυρίως, η ναυμαχία της Ναυπάκτου, που εδραίωσαν τη φήμη του.³⁵ Ενώ τα επόμενα χρόνια, και κυρίως την περίοδο που ο γιος του Κόζιμου, Φραγκίσκος Α΄, τον διαδέχτηκε ως μέγας δούκας της Τοσκάνης και μάλιστα του τάγματος, το τελευταίο παρουσίασε κάποια κάμψη, η ώρα της ακμής του σήμανε με την ανάληψη των αξιωμάτων από τον αδελφό του Φερδινάνδο Α΄ το 1587 (Εικ. 2).³⁶

Ο Φερδινάνδος, ο οποίος μέσω του γάμου του με τη Χριστίνα της Λορραίνης, προσεταιρίστηκε τη Γαλλία, προσπάθησε να αποσυνδέσει το τάγμα από τους σχεδιασμούς των Ισπανών και του πάπα και να του προσδώσει μια

³³ Για την πειρατεία κατά το 16^ο αιώνα πρβλ. την ανάλυση του BRAUDEL 2002, 598 κ.ε.· βλ. και TENENTI 1961· για τον ελλαδικό χώρο βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 77 κ.ε.· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, σε πολλά σημεία.

³⁴ Σχετικά με την ανάπτυξη του τοσκανικού ναυτικού και τη σχέση του με το τάγμα στην περίοδο που εξετάζουμε βλ. GEMIGNANI 2003.

³⁵ Για τη συμμετοχή του τάγματος στη Μάλτα και τη Ναύπακτο βλ. WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 39 κ.ε., 45 κ.ε.

³⁶ Για το τάγμα κατά τη φερδινάνδεια περίοδο βλ. GUARNIERI 1960, 127 κ.ε.· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 84 κ.ε.

πιο αυτόνομη παρουσία. Έτσι, τώρα έγιναν πιο συχνές οι επιθέσεις σε μουσουλμανικά πλοία, μια πρακτική που λάμβανε όλο και περισσότερο χαρακτηριστικά πειρατείας. Όπως αναφέρει ο Fernand Braudel, μετά το 1574 έληξε η εποχή των μεγάλων πολέμων στη Μεσόγειο, οπότε και αρχίζει η χρυσή περίοδος τούτης της «συμπληρωματικής μορφής του μεγάλου πολέμου».³⁷ Είναι προφανές ότι σε αυτήν την επικερδή δραστηριότητα δεν έπαιρναν μέρος μόνο οι κουρσάροι της Μπαρμπαριάς, αλλά και οι Ευρωπαίοι. Πολύ συχνά δε, η πειρατεία αποτελούσε συστημικό στοιχείο της οικονομίας πολλών πόλεων· αν ισχύει για το Αλγέρι ότι αποτελούσε την αγορά για τα λάφυρα των μπαρμπαρέζων πειρατών, το ίδιο αληθεύει –μεταξύ άλλων ευρωπαϊκών πόλεων– και για το Λιβόρνο που ο Φερδινάνδος αναβάθμισε σε κύρια ναυτική βάση του τάγματος, και στο οποίο δεν κατέληγαν μόνον εμπορικά λάφυρα, αλλά και αιχμάλωτοι, που πουλιούνταν ως δούλοι στα σκλαβοπάζαρα της πόλης ή ανταλλάσσονταν έναντι πλουσιοπάροχων λύτρων.³⁸

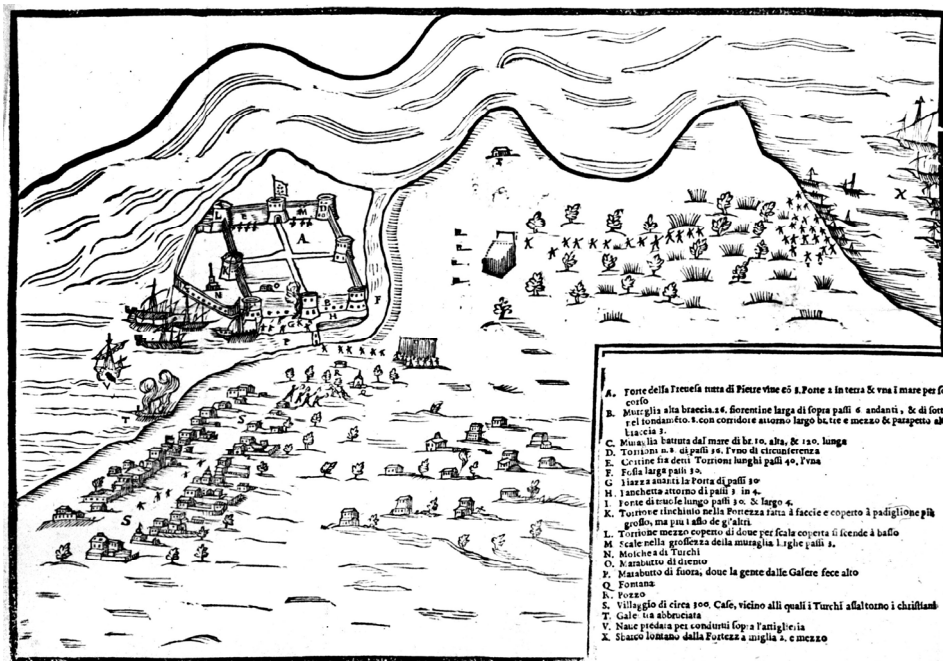
Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα ο Φερδινάνδος προσπάθησε να μεγιστοποιήσει αυτήν τη στρατηγική της θαλάσσιας πειρατείας προτάσσοντας δύο στοιχεία: Αφενός τη διεύρυνσή της στην ανατολική Μεσόγειο, αφετέρου την προσπάθεια γενίκευσης των αμφίβιων επιχειρήσεων. Μια επιχείρηση που συνδύαζε και τις δύο συνισταμένες ήταν η προσπάθεια κατάληψης της Χίου το 1599.³⁹ Το βράδυ της 1^{ης} Μαΐου, τα πέντε πλοία του τάγματος που συμμετείχαν, αποβίβασαν χερσαίες δυνάμεις που, αιφνιδιαζοντας τη φρουρά, κατέλαβαν το φρούριο που περιβαλλόταν από μια τάφρο. Στη συνέχεια, τα πλοία εισήλθαν στο λιμάνι, κατέλαβαν δύο γαλέρες και απελευθέρωσαν 480 Χριστιανούς σκλάβους. Δυστυχώς, οι Τούρκοι βρήκαν την ευκαιρία να αντεπιτεθούν και να καταλάβουν το φρούριο· καθώς τα πλοία δεν μπορούσαν να πλησιάσουν στην ξηρά λόγω κακοκαιρίας, αναγκάστηκαν να αφήσουν πίσω 100 στρατιώτες που σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν από τους Τούρκους. Οι 39 αιχμάλωτοι και κάποιες τουρκικές σημαίες ήταν το πενιχρό κέρδος της επίθεσης, η οποία, έχοντας αρκετές ομοιότητες με την κατάληψη της Πρέβεζας λίγα χρόνια αργότερα, έδειξε ότι για τέτοιου είδους εγχειρήματα χρειαζόταν καλύτερη προετοιμασία και ένας στιβαρός καθοδηγητής, που θα βρισκόταν στο πρόσωπο του Iacopo Inghirami.

Ο Inghirami, γεννημένος το 1565 στη Βολτέρα (Volterra), προερχόταν από οικογένεια πατρικών με λαμπρούς προγόνους, όπως ο Tommaso Inghirami, ανώτερος κληρικός, συνεργάτης των παπών της Αναγέννησης Ιουλίου Β΄ και

³⁷ BRAUDEL 2002, 598.

³⁸ BRAUDEL 2002, 600 κ.ε.: για τη χριστιανική πειρατεία, αυτόθι 607 κ.ε., όπου και ειδική αναφορά στο τάγμα της Πίζας.

³⁹ Για την επιχείρηση στη Χίο βλ. GUARNIERI 1960, 129 κ.ε.: ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 149· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 89 κ.ε.: πρβλ. και την εξιστόρηση των γεγονότων στο FONTANA 1701, 89 κ.ε.

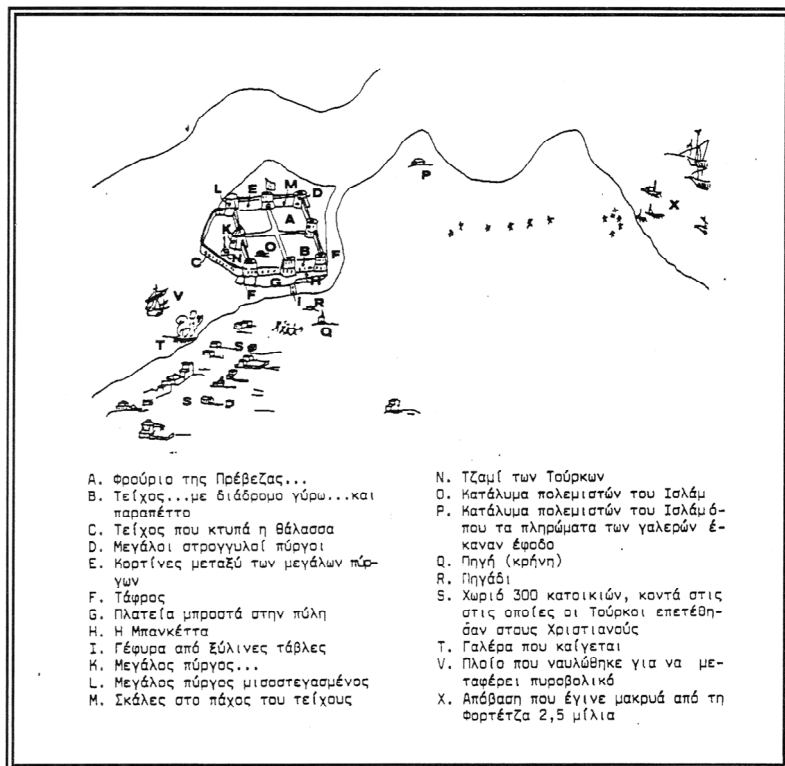

ΕΙΚΟΝΑ 4: Έντυπος χάρτης με υπόμνημα του G. Orlandi στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας με τις επιχειρήσεις στην Πρέβεζα. Απεικονίζονται δεξιά η αποβίβαση των επιδρομέων, επάνω αριστερά το φρούριο της Μπούκας και κάτω αριστερά ο οικισμός (villaggio) της Πρέβεζας (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 30)

Λέοντος Ι΄ και ουμανιστής.⁴⁰ Ο Ιασορο μένοντας σχετικά νέος ορφανός από τους γονείς του, εισέρχεται για στρατιωτικές σπουδές στη σχολή του τάγματος του Αγ. Στεφάνου στην Πίζα, η οποία στεγαζόταν στο Palazzo della Caronana που, μαζί με την εκκλησία του τάγματος, χτίστηκε από τον Κόζιμο στην Πλατεία των Ιπποτών (Εικ. 10).⁴¹ Διέθετε βαθιές γνώσεις (χαρτών, ναυ-

⁴⁰ Ο Tommaso ήταν γνωστός με το ψευδώνυμο «Φαίδρα» από την επίδοσή του στον ομώνυμο ρόλο σε παράσταση της τραγωδίας «Ιππόλυτος» του Σενέκα. Ένα από τα γνωστότερα έργα του Ραφαήλ είναι η προσωπογραφία του (περ. 1510), σήμερα στο Palazzo Pitti της Φλωρεντίας. – Για τους προγόνους, την οικογένεια και την είσοδο του I. Inghirami στο τάγμα βλ. GEMIGNANI 1996, 15 κ.ε.

⁴¹ Οι ιππότες που σπούδαζαν στη ναυτική σχολή του τάγματος –μια από τις αρτιότερες εκείνη την εποχή στην Ευρώπη, με μεγάλη εξειδίκευση στη χαρτογραφία και ναυτική τεχνολογία–

ΕΙΚΟΝΑ 5: Οι ενδείξεις του υπομνήματος στο χάρτη Orlandi
 (ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, 8, πίν. 1)

τικής τεχνολογίας κλπ.), μεθοδικότητα και εύτολμο χαρακτήρα, ιδιότητες που πολύ νωρίς τον οδήγησαν στη διεύθυνση πλοίων του τάγματος. Στην αυγή του 17^{ου} αιώνα διέπρεψε σε πολλές καταλήψεις μουσουλμανικών πλοίων. Μεταξύ αυτών, το 1602 επιτέθηκε έξω από τη Σάμο σε νηοπομπή τεσσάρων σκαφών που περιελάμβανε τις ναυαρχίδες της Αλεξάνδρειας και του Ναυπλίου, συλλαμβάνοντας πολλούς Μουσουλμάνους αιχμαλώτους, ελευθερώνοντας τους Χριστιανούς σκλάβους και αποκομίζοντας πλούσια λάφυρα, ενώ το 1604 έλαβε μέρος σε παράτολμη επιχείρηση στο λιμάνι του Αλγερίου όπου πυρπολήθηκαν πλοία του μπαρμπαρέζικου στόλου που ετοιμάζονταν για επί-

λέγονταν *Carovanisti* (Καραβανιστές), από όπου και η ονομασία του κτηρίου. – Για την πλατεία και την εκκλησία πρβλ. και την επόμενη ενότητα.

θεση στις χριστιανικές δυνάμεις.⁴² Όλα τούτα οδήγησαν το Φερδινάνδο, ο οποίος από τις αρχές του αιώνα είχε επιδοθεί σε ένα ευρύ πρόγραμμα ανακατασκευής του στόλου του τάγματος, να εμπιστευτεί την αντιναυαρχία του στον Inghirami και να αρχίσει να σκέφτεται σοβαρά το ενδεχόμενο μιας αμφίβιας επίθεσης που θα έσβηνε τις αλγινές μνήμες της Χίου και θα έδινε δυναμικότερες επιχειρησιακές διαστάσεις στο τάγμα. Η ώρα της Πρέβεζας είχε έρθει.

2. Τα γεγονότα της Πρέβεζας

Επιθυμώντας να οργανωθεί η επιχείρηση όσο το δυνατόν καλύτερα, ο Φερδινάνδος προσπάθησε να συλλέξει πληροφορίες για το φρούριο που επρόκειτο να αλωθεί. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αυτή η προετοιμασία άρχισε ήδη από το 1603. Σε επιστολή του την 1^η Ιουλίου στον απεσταλμένο της Φλωρεντίας στη Βενετία, ζητά να βρεθεί πληροφοριοδότης που να έχει γνώσεις των περιοχών Λευκάδας και Πρέβεζας ή να είναι διατεθειμένος να κάνει αυτοψία. Αυτός θα έπρεπε, σε περίπτωση που δεν θα βρισκόταν Τοσκάνος να είναι κατά προτίμηση Γάλλος, έμπειρος και απολύτου εμπιστοσύνης, ενώ τονίζεται ότι οποιαδήποτε ενέργεια πρέπει να λάβει χώρα με απόλυτη μυστικότητα.⁴³

Όπως φαίνεται, ο δούκας απέβλεπε αρχικά είτε σε διπλή επιχείρηση σε Λευκάδα και Πρέβεζα που θα απέφερε περισσότερα κέρδη, είτε σε μια εναλλακτική λύση σε περίπτωση που η επιχείρηση στην Πρέβεζα δεν έβαινε καλώς. Πάντως, η επιλογή της Πρέβεζας υπαγορευόταν από πολλούς λόγους. Αφενός βρισκόταν κοντά στις ιταλικές ακτές, κάνοντας το ταξίδι από και προς τα ιταλικά λιμάνια, ακόμη κι αν η επιχείρηση αποτύχαινε, σύντομο και ασφαλέστερο. Αφετέρου, η Πρέβεζα συνδεόταν με δύο σημαντικές ναυμαχίες που αφορούσαν το τάγμα, τη ναυμαχία του 31 π.Χ. και τη ναυμαχία του 1538: Για ένα ιταλικό, κατεξοχήν ναυτικό τάγμα που επιζητούσε μια νίκη για να αναβαθμίσει τη φήμη του στη χριστιανική Ευρώπη, η σύνδεση με το μέρος που ο Αύγουστος, ιδρυτής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του δόγματος τού *Mare Nostrum*, πέτυχε την καθοριστική του νίκη, ενείχε τον ιδεώδη συμβολισμό· ότι, επιπλέον, στο ίδιο ακριβώς μέρος ένα ιπποτικό τάγμα που ως πρωταρχικό σκοπό του έθετε την καταπολέμηση του Ισλάμ, θα έπαιρνε

⁴² Για αυτά τα επεισόδια και γενικά για τη δράση του τάγματος τα πρώτα χρόνια του 17^{ου} αιώνα βλ. GUARNIERI 1960, 127 κ.ε.· GEMIGNANI 1996, σε πολλά σημεία· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 96 κ.ε.· ειδικά για τη δράση στον ελλαδικό χώρο ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 150 κ.ε. Τέλος, λεπτομερείς αφηγήσεις και σχέδια των επιχειρήσεων υπό τον Inghirami, που αντικατοπτρίζουν την επίσημη ιστοριογραφική εκδοχή του τάγματος υπάρχουν στο: FONTANA 1701, 95 κ.ε.

⁴³ Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 67, c. 208r-v, όπως μεταφέρεται στο: GEMIGNANI 1996, 109.

εκδίκηση για την ταπείνωση της χριστιανοσύνης το 1538, προσέδιδε στην αποστολή υψηλή προτεραιότητα.

Βεβαίως, συνέτρεχαν και οι λόγοι της σύγχρονης πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο ότι ο δούκας ενδιαφέρεται για αυτήν την αποστολή τη στιγμή που, όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, οι Έλληνες πυκνώνουν τις συναντήσεις τους με τους Ευρωπαίους, και κυρίως τους Ισπανούς, για μια εκστρατεία που θα ξεκινούσε από το ίδιο μέρος. Σύμφωνα δε με πληροφορίες που δεν έχουν ακόμη επιβεβαιωθεί αρχαιακά, ο Διονύσιος –τον οποίο ο Ιερώνυμος Κόμπης αργότερα κατηγόρησε ως κύριο υπαίτιο της επίθεσης των Φλωρεντινών στην Πρέβεζα– συνάντησε το Φερδινάνδο την περίοδο που γράφεται η επιστολή.⁴⁴ Πιθανώς έχει κάποια πρόσθετη σημασία ότι ο δούκας, που, όπως αναφέραμε, απομακρύνεται βαθμηδόν από τους Ισπανούς, ζητά πληροφορίες ειδικά στη Βενετία και ότι επιμένει ο τυχόν πληροφοριοδότης, σε περίπτωση που δεν είναι Τοσκάνος, να είναι Γάλλος, καθώς με το βασιλικό οίκο της Γαλλίας είχε οικογενειακές σχέσεις.

Όπως και να έχει, τα αποτελέσματα αυτής της αναζήτησης δεν είναι ορατά. Παρ' όλα αυτά, σε μια εποχή όπου η κατασκοπεία άγγιξε πρωτόγνωρα επίπεδα, ο προσεκτικός Inghirami είχε έγκαιρα στο τραπέζι του αναφορά σχετικά με το φρούριο της Πρέβεζας. Ο πληροφοριοδότης του ήταν κάποιος Έλληνας που εργαζόταν για λογαριασμό του τάγματος στο Λιβόρνο και στις πηγές ονομάζεται Giovanni di Biagio da Salonicco. Οι πληροφορίες που παρέδωσε στο ναύαρχο τον Απρίλιο του 1605 σχετικά με το φρούριο ήταν οι εξής: Ανατολικά το φρούριο βρέχεται από τη θάλασσα, ενώ βόρεια περικλείεται από μια αβαθή τάφρο, εξίσου πλατιά με εκείνη του Λιβόρνου, στην οποία υπάρχει μια σπιθαμή λασπώδες νερό· έχει μια κύρια θύρα στα βόρεια, η οποία συνδέεται με τη στεριά μέσω μιας γέφυρας που παραμένει πάντα ανοικτή· το υπερασπίζουν 25 κανόνια διαφορετικού διαμετρήματος και περίπου 80 άνδρες με αρκεβούζια, τόξα και γιαταγάνια, ενώ στο φρούριο πρέπει να βρίσκονται συνολικά 150 ψυχές· εκτός από κάποιες γυναίκες που υπηρετούν τους Τούρκους δεν υπάρχουν Χριστιανοί ή Εβραίοι. Το τείχος ενισχύεται από πύργους που έχουν κανονιοθυρίδες από όπου μπορεί να εισέλθει ένας άνδρας, αλλά κλείνουν με ξύλινα θυρίδια εκ των οποίων, πάντως, τα ανατολικά έχουν σαπίσει. Για να εισέλθουν στο φρούριο μπορούν να χρησιμοποιήσουν κλίμακες, καθώς τα τείχη έχουν ύψος περίπου 7 μ.,⁴⁵ αλλά και να ανατινάξουν την πόρτα και τις κανονιοθυρίδες. Θα πρέπει να αποβιβαστούν σε

⁴⁴ Σχετικά με την πιθανολογούμενη συνάντηση του Διονυσίου με το δούκα βλ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 57· για το ίδιο χρονικό διάστημα πρβλ. και εδώ παραπάνω σημ. 26. Για τις κατηγορίες του Κόμπη εναντίον του Διονυσίου βλ. FLORISTAN 1988, 38 κ.ε.· FLORISTAN 1993, 82· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 59.

⁴⁵ Το ύψος προκύπτει από το άθροισμα των τεσσάρων *passi* που αναφέρει η έκθεση με βάση το *passo* Φλωρεντίας (1,74 μ.).

ένα μέρος που απέχει περίπου ένα μίλι από το φρούριο· μπορεί ο ίδιος να τους οδηγήσει εκεί και στη συνέχεια να πλησιάσουν πεζή το τελευταίο, κρυπτόμενοι πίσω από ένα ύψωμα που βρίσκεται κοντά του, αν και η παρουσία τουρκικής φρουράς στην ακτή δεν μπορεί να αποκλειστεί. Τέλος, προτείνει μετά την άλωση να «πιάσουν» οι γαλέρες για την επιβίβαση των στρατευμάτων κάτω από το φρούριο, καθώς τα νερά εκεί έχουν αρκετό βάθος (βλ. Παράρτημα 1).⁴⁶

Έχοντας αυτά τα δεδομένα υπόψη του ο Inghirami, ξεκίνησε τις προετοιμασίες. Τη νύχτα της 13^{ης} Απριλίου αναχώρησε από το Λιβόρνο μια μοίρα του τάγματος, αποτελούμενη από τις πέντε γαλέρες «Capitana», «Padrona», «Fiorenza», «Pisana» και τη νεότευκτη «San Giovanni», μια, για εκείνη την εποχή, πολύ αξιόμαχη αποστολή.⁴⁷ Τα σκάφη μετέφεραν ιππότες και 400 στρατιώτες, των οποίων ετέθη επικεφαλής ο συνταγματάρχης Federico Ghislieri (ή Ghislieri), καθώς ήταν προφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος της επιχείρησης θα διεκπεραιωνόταν από το πεζικό, ενώ συμμετείχε και ο Giovanni di Biagio da Salonicco. Η μοίρα φθάνει στις 22 Απριλίου στη Μεσσίνα για κάποιες επισκευές. Μόλις στις 28 Απριλίου, καθώς τα πλοία βρίσκονταν στα νερά της Καλαβρίας, ανακοινώνει ο Inghirami στους αξιωματικούς του τον ακριβή προορισμό και σκοπό της αποστολής, θέλοντας να αποφύγει οποιαδήποτε διαρροή προς τον εχθρό.

Την αυγή της 2^{ης} Μαΐου, ημέρα Δευτέρα, έφθασαν στους Αντίπαξους· εκεί πληροφορούνται ότι σε τουρκικές βάσεις κοντά στο Ιόνιο υπήρχαν 4 φούστες και 13 γαλέρες που θα μπορούσαν να επιτεθούν στη μοίρα, ιδιαίτερα κατά την επιστροφή της προς την Ιταλία καθώς θα είχαν διαδοθεί τα νέα της επιχείρησης, αλλά οι επικεφαλής των Αγιοστεφανιτών, λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες επικοινωνίας των Οθωμανών, συνεχίζουν απρόσκοπτα την πο-

⁴⁶ Το χειρόγραφο στο οποίο ανήκει η αναφορά, είναι, όπως υπονοεί και ο τίτλος του, συμπλήρωμα εκθέσεων σχετικών με τις επιχειρήσεις και κατακτήσεις φρουρίων στις οποίες ηγήθηκε ο Inghirami· η τελευταία παράγραφος σχετικά με την κατάκτηση του φρουρίου και τη λεία της επιχείρησης στην Πρέβεζα είναι προσθήκη στην αρχική αναφορά από το ναύαρχο. Το έγγραφο της Βιβλιοθήκης Guarnacci είναι αντίγραφο του χειρογράφου του Inghirami, που απόκειται στο ιδιωτικό αρχείο του ναυάρχου, επίσης στη Βολτέρα. Σχετικά βλ. GUARNIERI 1960, 29, 161 σημ. 1, όπου επισημαίνεται ότι το αντίγραφο δεν περιέχει σχέδια· πρβλ. GEMIGNANI 1996, 373, 413, όπου παρατίθενται τα περιεχόμενα του χειρογράφου Guarnacci και μετά τον τίτλο της αναφοράς του Giovanni υπάρχει η καταχώρηση «Veduta di Prevesa». Πιθανότατα, πρόκειται για το σχέδιο της Εικ. 3, αλλά χρειάζεται περαιτέρω αρχαιολογική έρευνα. Για το σχέδιο βλ. παρακάτω με υποσημ. 50.

⁴⁷ Κατάλογος των σκαφών του τάγματος κατά το έτος 1604 στο: GUARNIERI 1960, 302, αρ. 12· εκεί το συνολικό πλήρωμα των γαλερών που συμμετείχαν και στην Πρέβεζα καταγράφεται ως εξής: Capitana: 314, Padrona: 270, Fiorenza: 225, Pisana: 186. Ο Fontana σημειώνει ότι αν και πέντε, ο εξοπλισμός των γαλερών τις καθιστούσε εφάμιλλες μεγάλου στόλου: βλ. παράρτημα αρ. 4.

ρεία τους το μεσημέρι της ίδιας μέρας. Αποστέλλοντας τον Γιουβάννι με μια φελούκα ως εμπροσθοφυλακή, οι γαλέρες, ακολουθώντας από κάποια απόσταση, φθάνουν το απόγευμα στα ιόνια παράλια της Πρέβεζας.⁴⁸ Ενώ η μοίρα πλησίαζε στην ακτή που είχε υποδείξει ο Γιουβάννι για να αποβιβαστούν οι στρατιώτες, έκανε την εμφάνισή του ένας έφιππος Τούρκος, ο οποίος, παρατηρώντας τους για λίγο, αποχώρησε προς την ενδοχώρα. Παρά τη δυσάρεστη αυτή εξέλιξη, αποφασίζεται να συνεχιστεί κανονικά η αποστολή. Η απόβαση λαμβάνει χώρα κατά τις 2 π.μ. της 3^{ης} Μαΐου υπό νηνεμία και πανσέληνο, που προσδίδει εξαιρετική φωτεινότητα.

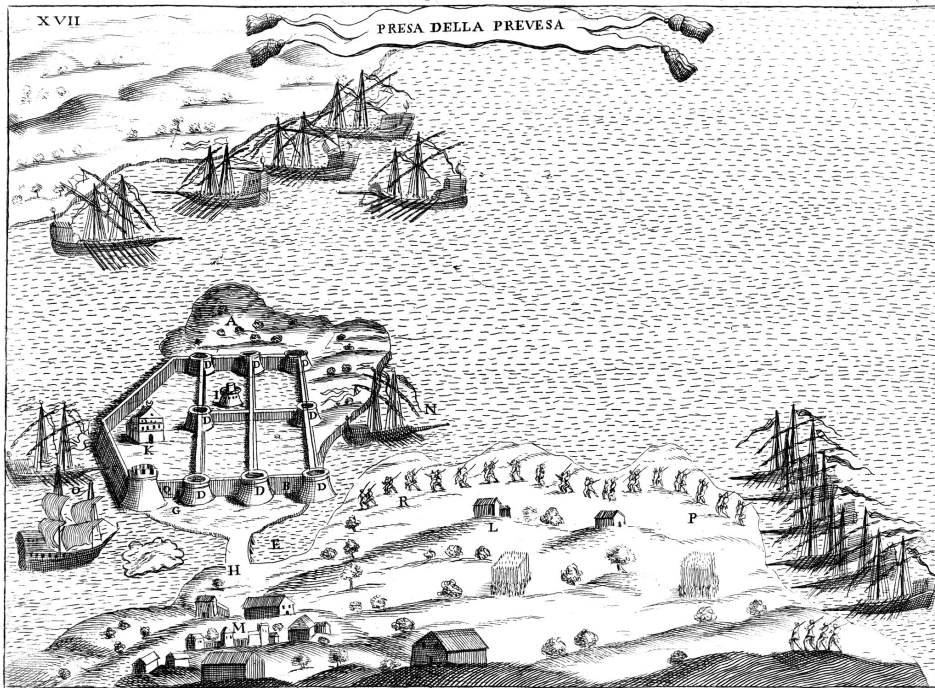
Ως προς την ακτή όπου έγινε η αποβίβαση, δεν υπάρχει σαφής ένδειξη, καθώς οι πηγές δίνουν αποκλίνουσες πληροφορίες: Ο Settimanni μιλάει για απόβαση σε απόσταση τριών μιλίων από το φρούριο (Παράρτημα 2), ενώ ο Γιουβάννι, όπως ήδη σημειώσαμε, ανέφερε στην έκθεσή του κάποια ακτή σε απόσταση ενός μιλίου από το φρούριο (Παράρτημα 1). Λαμβάνοντας υπόψη ότι το έργο του Settimanni δημοσιεύεται το 18^ο αιώνα, ότι ο Γιουβάννι οδήγησε αυτοπροσώπως την αποστολή στην ακτή, ότι, από στρατηγικούς λόγους, η απόσταση των τόπων απόβασης και επίθεσης δεν έπρεπε να είναι αρκετά μεγάλη και ότι, τέλος, οι ενδείξεις των χαρτών που απεικονίζουν τα γεγονότα ποικίλουν μεταξύ 2,5 και 1,5 μιλίων, η απόσταση ήταν με βεβαιότητα μικρότερη των τριών μιλίων. Αποκλείοντας τον κόλπο του Κόμαρου, καθώς οι στρατιώτες αποβιβάστηκαν με τη βοήθεια λέμβων και εφεδρικών σκαφών λόγω της αβάθειας των νερών, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι Τοσκανοί πάτησαν το πόδι τους στη στεριά σε κάποιο σημείο της περιοχής Αλωνάκι.⁴⁹

Περνώντας στην περιγραφή της τελικής φάσης της επιχείρησης, είναι σκόπιμο να προτάξουμε σύντομα το εποπτικό αρχειακό υλικό που θα διευκολύνει την παρακολούθησή της από τον αναγνώστη. Εν πρώτοις, πρόκειται για ένα σκαρίφημα από το προσωπικό αρχείο του Inghirami στη γενέτειρά του (= από εδώ και στο εξής: Σχ.-I.) που απεικονίζει την κατάληψη του φρουρίου και περιέχει υπόμνημα με τοπογραφικές και επιχειρησιακές λεπτομέρειες (Εικ. 3).⁵⁰ Η σπουδαιότητά του είναι προφανής, όχι μόνον διότι προέρχεται

⁴⁸ Για την περίοδο από 13.4. μέχρι 2.5. βλ. GEMIGNANI 1996, 110 κ.ε.

⁴⁹ Το σχέδιο Inghirami και ο χάρτης Orlandi (σημείο υπομνήματος X αμφότερα) αναφέρουν απόσταση από το φρούριο 2,5 μίλια, το σχέδιο Fontana (σημείο P) 1,5 μίλι για τα σχέδια βλ. αμέσως παρακάτω. Σύμφωνα με τον GEMIGNANI 1996, 112 κ.ε., η αποστολή αποβιβάστηκε σε μια «piccola baia a breve distanza da Prévesa», ενώ χρησιμοποιήθηκαν λέμβοι του στόλου, δύο φελούκες που ναυλώθηκαν στη Μεσσίνα, ένα ελληνικό σκάφος που πάρθηκε στους Αντίπαξους κι ένα σικελιάνικο μπρίκι του οποίου ο καπετάνιος, αποβλέποντας σε κέρδη από την πιθανή συμμετοχή του πλοίου στην επιχείρηση, ακολούθησε τους ιππότες. – Για τον Κόμαρο πρβλ. και παραπάνω με υποσημ. 28.

⁵⁰ Archivio Inghirami, Βολτέρα, συλλογή σκαριφημάτων με τίτλο *Bozzetti di piante turche*

ΕΙΚΟΝΑ 6: Σχέδιο της κατάληψης του φρουρίου Πρέβεζας το 1605. Απεικονίζονται δεξιά κάτω η αποβίβαση των στρατευμάτων, στο μέσο το φρούριο της Μπούκας και οι γαλέρες του τάγματος και κάτω αριστερά ο οικισμός της Πρέβεζας. Χαλκογραφία του H. Vincent (FONTANA 1701)

ιδιοχείρως από τον επικεφαλής της επιχείρησης, αλλά και διότι αποτελεί τη βάση για άλλα δύο σχέδια που έχουμε στη διάθεσή μας: Αφενός τον έντυπο χάρτη με υπόμνημα που εκδόθηκε από τον G. Orlandi το 1605 (= από εδώ και στο εξής: Σχ.-Ο.) και –αν και με κάποιες αποκλίσεις– αποδίδει σχεδόν αυτούσια το σχέδιο και το υπόμνημα του σκαριφήματος Inghirami (Εικ. 4-5),⁵¹ αφετέρου τη χαλκογραφία που ετοίμασε ο H. Vincent για το βιβλίο του

eseguiti dal Generale Iacopo Inghirami και αρχαιική ένδειξη filza H bis; inserto XXI bis: το σχέδιο της Πρέβεζας αναπαράγεται χωρίς άλλα σχόλια σε εικόνα εκτός κειμένου στο: GUARNIERI 1960: για την αρχαιική αναφορά βλ. αυτόθι 30, 161 σημ. 1· πρβλ. και εδώ παραπάνω υποσημ. 46.

⁵¹ Προφανώς το σχέδιο συνόδευε την έκθεση πεπραγμένων που ο G. Orlandi δημοσίευσε με αφορμή την επίθεση στην Πρέβεζα: RELATIONE FACCIOITTO 1605· το κείμενο της έκθεσης παραμένει, από όσο γνωρίζω, αδημοσίευτο, όπως, εξάλλου, και αυτό των δύο άλλων εκθέ-

F. Fontana (= από εδώ και στο εξής: Σχ.-F.), και η οποία αποτελεί απλουστευμένη εκδοχή των δύο προηγούμενων (Εικ. 6).⁵² Τα τρία αυτά σχέδια συμπληρώνονται από ισάριθμες έγχρωμες απεικονίσεις χαρακτηριστικών στιγμών της επιχείρησης από το χειρόγραφο του Erasmo Magno da Velletri με τίτλο *Imprese delle Galere Toscane*, ο οποίος στα τέλη του 16^{ου} - αρχές του 17^{ου} αιώνα ακολούθησε το τάγμα εν πλω και κατέγραψε τις εντυπώσεις του από επιχειρήσεις και επισκέψεις σε πόλεις, συνοδεύοντάς τες με σχηματοποιημένες αλλά όχι αυθαίρετες παραστάσεις όσων περιγράφονται (Εικ. 7-9).⁵³

Προκειμένου να προσεγγίσει το φρούριο, το στράτευμα χωρίστηκε από τον Ghisilieri σε τέσσερα αποσπάσματα. Ενός ανιχνευτικού τίθεται ως οδηγός ο Giovanni και συμμετέχει και ο Pietro Viscardo, γαλλικής καταγωγής, ο οποίος, ως μέλος της ομάδας καταστροφών του τάγματος, είναι υπεύθυνος για τα εκρηκτικά. Ακολουθεί μια μεγαλύτερη εμπροσθοφυλακή με τυφεκιοφόρους του λοχαγού Ottavio Benci με επικεφαλής το σημαιοφόρο Lorenzo Benincasa, της οποίας έπεται ένα απόσπασμα υπό τον Ghisilieri με ιππότες και το λόχο πεζικού του Troilo Gentile· τη φάλαγγα έκλεινε οπισθοφυλακή δύο λόχων πεζικού υπό τους Matteo Angelo και Emilio Reburgo.⁵⁴

Το στράτευμα έφθασε στην Πρέβεζα από τα δυτικά, αντικρίζοντας πρώτα τον οικισμό βόρεια του φρουρίου, για τον οποίο θα γίνει λόγος αργότερα. Όπως φαίνεται, ο έφιππος που είχε δει τα πλοία να πλησιάζουν στην ακτή το απόγευμα, πρόλαβε να ειδοποιήσει εγκαίρως τους Οθωμανούς, που με τη σειρά τους οργάνωσαν μια πρώτη γραμμή άμυνας μέσα στην Πρέβεζα. Εκεί επέρχεται και η πρώτη συμπλοκή, καθώς η επιφορτισμένη με αυτό το έργο οπισθοφυλακή ανοίγει πυρ εναντίον των Τούρκων δίνοντας την ευκαιρία στις υπόλοιπες δυνάμεις να προσεγγίσουν το φρούριο. Η αντίσταση δεν ήταν

σεων που εκδόθηκαν στη Φλωρεντία (βλ. παρακάτω με σημ. 88): αντίγραφο του σχεδίου υπάρχει στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας (Senato, Dispacci Ambasciatori Firenze, F. xx, c. 49), το οποίο μεταφράζεται αναλυτικά στο: ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, 9, 11, πίν. 1 (εδώ Εικ. 5): απεικόνιση και στο: ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, αρ. 30· ο Βελένης σημειώνει ότι στις πληροφορίες καταχώρησης του σχεδίου στο αρχείο της Βενετίας επισημαίνεται πως αυτό συνόδευε έκθεση της οποίας ο τίτλος, όπως τουλάχιστον παραδίδεται στην Ελληνική από τον ερευνητή, συμπίπτει πλήρως με εκείνον της relatione του Orlandi. Αντίγραφα του σχεδίου υπάρχουν και σε άλλα αρχεία: CURLIN 2003, 5 με σημ. 37.

⁵² FONTANA 1701, σχέδιο αρ. XVII, με υπόμνημα στη σ. 120· αναπαραγωγή του σχεδίου και του υπομνήματος στο: ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, αρ. 4. Το χαρακτηριστικό, με μετάφραση του υπομνήματος, συμπεριλήφθηκε πρόσφατα και στον κατάλογο της έκθεσης ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ 2007, 180-181, αρ. 71, αποδιδόμενο, όμως, εσφαλμένα στη βενετική κατάληψη του 1684.

⁵³ Το χειρόγραφο που περιέχει τα τρία σχέδια βρίσκεται στη Biblioteca Riccardiana της Φλωρεντίας (Ricc. 1978, c. 112r, 112v-113r και 113v): αναπαραγωγή των σχεδίων στην ιστοσελίδα <<http://www.istitutodatin.it/biblio/images/it/riccard/1978/htm/elenco.htm>>. Για το χρονικό του Velletri, το οποίο δεν έχει εκδοθεί συνολικά, βλ. SCAMARDI 2003.

⁵⁴ Για το σχηματισμό του στρατεύματος βλ. GEMIGNANI 1996, 113.

σημαντική, καθώς σε λίγο διάστημα οι εχθροί διαλύονται αφήνοντας πίσω αρκετούς νεκρούς και τραυματίες.⁵⁵

Όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, οι πληροφορίες που έλαβαν οι ιπότες σχετικά με το φρούριο δεν ανταποκρίνονταν πλήρως στην πραγματικότητα. Χτισμένο στην Μπούκα του Αμβρακικού, περιβαλλόταν από μια τάφρο πλάτους περ. 52 μέτρων (30 *passi*) που κατ' ουσίαν δημιουργούσε μια νησίδα πάνω στην οποία υψωνόταν το οχυρό. Η νησίδα αυτή επικοινωνούσε με τη στεριά μέσω μιας μόνιμης ξύλινης γέφυρας, μήκους περ. 52 μ. (30 *passi*) και πλάτους περ. 7 μ. (4 *passi*). Η γέφυρα οδηγούσε σε ένα πλάτωμα περ. 87 μ. (50 *passi*) μπροστά από την κεντρική πύλη του φρουρίου στη βόρεια πλευρά του.⁵⁶ Το φρούριο καθ' εαυτό, περιβαλλόταν από λιθόκτιστο τείχος ορθογωνίου κατόψεως, ενισχυμένο με οκτώ πύργους, ορατούς από κάθε πλευρά ανά τρεις.⁵⁷ Τα μεταπύργια (*cortine*) είχαν ύψος περ. 15 μ. (26 φλωρεντινές *braccia*), πάχος περ. 14 μ. (8 *passi*) στα θεμέλια και περ. 10,5 μ.

⁵⁵ Για το επεισόδιο βλ. τις περιγραφές των Settimanni και Fontana (παραρτήματα αρ. 2, 4). Το υπόμνημα του Σχ.-Ι. υπό το σημείο (S) αναφέρει «Villaggio di circa 30 Case, vicino alli qualli i Turchi assaltorno i christiani». Η διατύπωση είναι ίδια και στο υπόμνημα του Σχ.-Ο. (S), με τη διαφορά ότι αναφέρονται 300 Case. Στο Σχ.-F. το σημείο (M) υπομνηματίζεται ως «Villaggio, ove i Turchi assalirono i Christiani, ma con nostra vittoria». Για την απόκλιση στον αριθμό των σπιτιών βλ. τη συζήτηση παρακάτω.

⁵⁶ Για την τάφρο και τη γέφυρα τα υπομνήματα των Σχ.-Ι., Σχ.-Ο. (σημεία F και I αμφότερα) και Σχ.-F. (σημεία E, H) δίδουν ταυτόσημες διαστάσεις: για το πλάτωμα (Piazza) το Σχ.-Ο. (G) δίδει 30 *passi*, τα Σχ.-Ι. (G) και Σχ.-F. (G) 50 *passi*. Θεωρείται σκόπιμο, σε αποκλίσεις να προκρίνονται τα στοιχεία του Σχ.-Ι. ως του αρχικού.

⁵⁷ Τα Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο. αποδίδουν κανονικά τον αριθμό των πύργων, ενώ το Σχ.-F. παρουσιάζει συνολικά 10 πύργους. Προφανώς –και αν λάβουμε ως δεδομένο ότι τα δύο πρώτα σχέδια αποδίδουν ακριβέστερα την πραγματικότητα– ο Vincent δεν αντιλήφθηκε σωστά τη θέση του πολυγωνικού πύργου που αναφέρουμε αμέσως παρακάτω, ίσως γιατί στο υπόμνημα των Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο. ο πύργος αναφέρεται ξεχωριστά από τους άλλους (σημείο K αμφότερα) και χρησιμοποιείται η έκφραση «*rinchiuso nella fortezza*», και έτσι τον απεικόνισε ελεύθερο μέσα στο εξωτερικό τείχος, προσθέτοντας στο τελευταίο άλλον έναν πύργο ανατολικά. Ο δεύτερος επιπλέον πύργος προστίθεται στη βορειοανατολική γωνία του τοξοειδούς παράκτιου τείχους. Στα Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο. δεν υπάρχει κάτι ανάλογο, ενώ όλες οι διαθέσιμες πηγές αναφέρουν οκτώ πύργους. Πιθανώς, και εδώ ο Vincent παρερμήνευσε τις περιγραφές σχετικά με την καταφυγή των Τούρκων, μετά την είσοδο των Τοσκανών στο φρούριο, στον τελευταίο ελεύθερο πύργο που ήταν κοντά στην κεντρική πύλη (βλ. παρακάτω). Τέλος, οι εσωτερικοί δρόμοι του φρουρίου παρουσιάζονται ως εσωτερικά τείχη. Υπό αυτήν την έννοια, το Σχ.-F. είναι, κατά τη γνώμη μου, λιγότερο αξιόπιστο από τα άλλα δύο σχέδια, χωρίς αυτό να σημαίνει οριστικά ότι δεν υπήρχε εσωτερικό πυργοειδές κτίσμα στο φρούριο, όπως αυτό που σημειώνεται στα σχέδια των Βενετών μηχανικών και του Coronelli για το 1684 όπου, όμως, και πάλι το σύνολο των πύργων είναι οκτώ. Προσθέτουμε, επίσης, ότι το παράκτιο τοξοειδές τείχος (βλ. παρακάτω με υποσημ. 60) περιέκλειε τζαμί, που θα είχε τον απαραίτητο μιναρέ (Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο.: σημείο N), χωρίς τον οποίο εμφανίζεται το κτήριο στο Σχ.-F. (σημείο K). Όπως και να έχει, η συστηματική έρευνα για τη μορφή του φρουρίου το 17^ο αιώνα απομένει να γίνει.

(6 *passi*) στο ανώτερο τμήμα· το τελευταίο ήταν διαμορφωμένο με θωράκιο (*parapetto*) ύψους περ. 1,74 μ. (3 *braccia*) για την προστασία των αμυνομένων και περιτρεχόταν από διάδρομο περ. 2 μ. (3,5 *braccia*).⁵⁸ Οι πύργοι είχαν περίμετρο περ. 62,5 μ. έκαστος (36 *passi*) και ήταν κυκλικοί, εκτός του μεσαιού της ανατολικής πλευράς που ήταν πολυγωνικός και στεγασμένος, αλλά πιο καταπονημένος των άλλων.⁵⁹ Τέλος, τούτη η πλευρά του φρουρίου, που ήταν και η παράκτια, ενισχυόταν με ένα τοξοειδές εξωτερικό τείχος προς το θαλάσσιο μέτωπο, ύψους περ. 6 μ. (10 *braccia*) και μήκους περ. 69,5 μ. (120 *braccia*).⁶⁰

Με το πλάτος της τάφρου και το ύψος των τειχών πολύ μεγαλύτερα από ό,τι υπολογιζόταν, η είσοδος απευθείας στο φρούριο διαμέσου κλιμάκων καθίστατο αδύνατη. Έτσι, ο μόνος τρόπος ήταν το πέρασμα στο πλάτωμα και η ανατίναξη της πύλης. Αυτή θα γινόταν από τον Viscardo με τη χρήση του *petardo*. Το τελευταίο ήταν μια χυτή εκρηκτική συσκευή καμπανοειδούς σχήματος και βάρους περ. 42 κιλών που έφερε δύο λαβές για να εγκαθίσταται σε μια τράπεζα και στο εσωτερικό του είχε μια στρογγυλή οπή στην οποία τοποθετούνταν μέχρι τη μέση ο πυροσωλήνας· είχε γόμωση τεσσάρων κιλών πυρίτιδας και αναφλεγόταν με φυτίλι. Είναι προφανές ότι, για να έχει ικανό αποτέλεσμα, θα έπρεπε να τοποθετηθεί πολύ κοντά στην πύλη και μετά οι στρατιώτες να απομακρυνθούν, πράγμα που υπό συνθήκες μάχης το καθιστούσε πολύ επικίνδυνο και για αυτούς που το χρησιμοποιούσαν. Μέσα σε καταγιγισμό αντιπάλων πυρών, οι άνδρες του Viscardo, μεταξύ αυτών και ο Γιονάννι που τραυματίζεται ελαφρά, κατάφεραν να ανατινάξουν με δύο εκρήξεις κύρια πύλη και κοντραπόρτα. Η εμπροσθοφυλακή εισήλθε στο φρούριο και εκεί λαμβάνει χώρα η πρώτη συμπλοκή με Γενίτσαρους. Ακολουθούν δύο λόχοι υπό τους λοχαγούς T. Gentile και O. Benci, οι οποίοι καταλαμβά-

⁵⁸ Βλ. Σχ.-I., Σχ.-O., Σχ.-F. (σημείο B σε όλα).

⁵⁹ Βλ. Σχ.-I. και Σχ.-O. (σημείο K), Σχ.-F. (σημείο I). Στα δύο πρώτα σχέδια υπάρχουν κάποιες διαφορές στις ενδείξεις: Στο Σχ.-I. αναφέρεται: «Torrione rinchiuso nella fortezza fatta à faccie e coperto»· στο Σχ.-O.: «Torrione rinchiuso nella fortezza fatta à faccie e coperto a radiglione più grosso ma più lasso de gl'altri». Ο ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, 11, μεταφράζει στο σημείο (K) του Σχ.-O «...αλλά (και) πιο ψηλός από τους άλλους», προφανώς πιστεύοντας ότι το υπόμνημα αναφέρει «alto» αντί «lasso». Αν και χρειάζεται αυτοψία και παραβολή με άλλα αντίτυπα του σχεδίου, κατά τη γνώμη μου, η δεύτερη εκδοχή, που υιοθετείται εδώ, ενισχύεται και από τη χρήση του αντιθετικού «ma». Πρβλ. και υποσημ. 57.

⁶⁰ Βλ. και στα τρία σχέδια σημείο (C)· ενδιαφέρον είναι ότι, όπως και σε άλλα σημεία, η διατύπωση παραλλάσσεται: Σχ.-I.: Muraglia del mare alta br. 10 & lungha (;) 120· Σχ.-O.: Muraglia battuta dal' mare di br. 10, alta, & 120. lunga· Σχ.-F.: Muraglia del mare alta braccia dieci. – Ο GEMIGNIANI 1996, 114, σημειώνει χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις ότι αυτό το τείχος είχε και έναν πυργίσκο (*torrione*), ο οποίος, όμως, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ταυτιστεί με έναν μεγάλο πύργο που εμφανίζει το Σχ.-F. στη βορειοανατολική άκρη του περιβόλου· δεν αποκλείεται, ο Gemigniani να αναφέρει κάτι τέτοιο έχοντας υπόψη του το σχέδιο, για το οποίο πρβλ. υποσημ. 57.

νουν τα τείχη αριστερά και δεξιά της πύλης. Οι σφοδρότερες μάχες έγιναν σε αυτά τα σημεία, αφού οι Οθωμανοί γνώριζαν πως αν αλώνονταν τα τείχη και οι πύργοι, η μάχη ήταν χαμένη. Καθώς έφθασαν και οι δυνάμεις υπό τους Μ. Angelo και E. Reburgo, οι Τοσκανοί άρχισαν να ανακτούν την υπεροχή, έτσι ώστε σε λίγο οι Οθωμανοί να αναγκασθούν να οχυρωθούν στον τελευταίο ελεύθερο πύργο, αυτόν που ήταν κοντά στην πύλη.⁶¹

Ο Ghisilieri αποφάσισε να μην χαθούν δυνάμεις, και διέταξε να κρατήσουν τους εχθρούς απασχολημένους με πυρά όπλων μέχρι να καταπλεύσουν οι γαλέρες που ειδοποιήθηκαν με σινιάλο. Πραγματικά, κατά την αυγή, κατέφθασε ο Inghirami κάτω από το φρούριο και, αφού ενημερώθηκε για την κατάσταση από το συνταγματάρχη, ετοίμασε τις γαλέρες για κανονιοβολισμό. Σύντομα οι έντρομοι Οθωμανοί ζήτησαν συνθηκολόγηση, στην οποία ο Giovanni, για μια ακόμη φορά, πρωταγωνίστησε ως διερμηνέας.

Το στρατιωτικό μέρος είχε λήξει.⁶² Οι απώλειες του τάγματος ανέρχονταν σε 10 άνδρες, ενώ τραυματίστηκαν 35 στρατιώτες, 5 ναύτες και 3 κωπηλάτες.⁶³ Οι σχετικά μικρές απώλειες οφείλονται σε καθαρή τύχη, αφού οι πληροφορίες που είχε συλλέξει ο Έλληνας διαψεύστηκαν και σε άλλα σημεία: Πρώτον, ο τακτικός αριθμός των Γενιτσάρων που υπεράσπιζαν το φρούριο ήταν 300, καθώς και 30 βομβοβολητές, η πλειονότητα των οποίων, όμως, έλειπε επανδρώνοντας αποστολές είτε σε πλοία που έκαναν εμπόριο μεταξιού, είτε σε πειρατικές επιχειρήσεις: έτσι, δύναμη μόνον περίπου 80-100 ανδρών υπερασπιζόταν το φρούριο κατά την επίθεση.⁶⁴ Επίσης, τα πυροβόλα και κανόνια του φρουρίου, που οι Τούρκοι λόγω της ακαριαίας επίθεσης δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν, πιθανώς έφθαναν συνολικά τα 80.⁶⁵

Εισερχόμενος στο φρούριο, ο αντιναύαρχος δίνει εντολή να καούν τα οικήματα και οι αποθήκες, ούτως ώστε να πληγεί η στρατηγική ικανότητά του. Η φωτιά πήρε όμως ανεξέλεγκτες διαστάσεις, και έτσι καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια να απομακρυνθούν από το φρούριο το ταχύτερο όσα λάφυρα και κανόνια ήταν δυνατόν. Υπό αυτές τις συνθήκες, και καθώς έπρεπε η επιχείρηση να περατωθεί όσο πιο σύντομα γινόταν, αφού υπήρχε κίνδυνος να κατα-

⁶¹ Για αυτά τα γεγονότα πρβλ. παράρτημα αρ. 4· GEMIGNIANI 1996, 114 κ.ε.: βλ. επίσης Σχ.-I. και Σχ.-O., σημείο (K), καθώς και Σχ.-F., σημείο (Q): «Porta ove fu attaccato il Petardo».

⁶² Πρβλ. παράρτημα αρ. 4· GEMIGNIANI 1996, 115.

⁶³ Σύμφωνα με αναφορά του Inghirami (3 Μαΐου) σχετικά με τους νεκρούς και τραυματίες στο Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 1292: GEMIGNIANI 1996, 116 με σημ. 28· η ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156, αναφέρει 11 νεκρούς και 43 τραυματίες.

⁶⁴ Βλ. παραρτήματα 2, 4· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156· GEMIGNIANI 1996, 116· βλ. και επόμενη υποσημ.

⁶⁵ Για τον αρχικό αριθμό βλ. Κρατικό Αρχείο Πίζας, Archivio Stefaniano, Registro delle Prede n. 3, c. 12r: «Piazza stimata inespugnabile et guardata da 300 giannizzeri et 30 bombardieri con ottanta pezzi di artiglieria»: βλ. και παράρτημα 4.

ΕΙΚΟΝΑ 7: Στιγμιότυπο των επιχειρήσεων στην Πρέβεζα με τίτλο «Assalto al Borgo di Prevesa» από το χειρόγραφο της Biblioteca Riccardiana αρ. 1978, c. 112r (Φλωρεντία). Απεικονίζονται σε πρώτο επίπεδο το φρούριο της Μπούκας και σε δεύτερο ο οικισμός της Πρέβεζας· επίσης, το μεταγενέστερο συμβάν της πυρποληθείσας γαλεότας στο λιμάνι κατά την αναχώρηση του τάγματος (Προσβάσιμη στην ιστοσελίδα που αναφέρεται στην υποσημ. 53)

φθάσουν εχθρικές δυνάμεις, δεν μπορούμε να μιλούμε για ανεπανόρθωτη καταστροφή των οχυρώσεων – λιγότερο δε για κατεδάφιση τμημάτων τους από τους επιτιθέμενους.⁶⁶

Αν ο εμπρησμός του εσωτερικού του φρουρίου και η λεηλάτησή του είναι αναμενόμενο μέρος μιας στρατιωτικής επίθεσης, το επόμενο βήμα είναι ενδεικτικό των ανορθόδοξων μεθόδων που χρησιμοποιούσε το τάγμα: Τόσο από το φρούριο όσο και, κατά κύριο λόγο, από τον οικισμό συγκεντρώθηκαν οι αιχμάλωτοι στο χώρο της ακτής για να τους επιβιάσουν στις γαλέρες. Ο αριθμός των αιχμαλωτισθέντων ανερχόταν σύμφωνα με το καταληκτήριο σχόλιο που προστέθηκε στην αναφορά του Giovanni στους 242, σύμφωνα με

⁶⁶ Συχνά, όμως, αναφέρεται μάλλον άκριτα ότι κατεδαφίστηκαν οι πύργοι, πρβλ. GUARNIERI 1960, 142· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 99.

τον Settimanni στους 203, κατά το κατάστιχο του τάγματος στους 243, ενώ ο Fontana κάνει λόγο για τριακόσιους· ο Guarnieri στο βιβλίο του για το τάγμα αναφέρει 245, ο Gemigniani στο δικό του 255.⁶⁷ Στο μεγαλύτερο μέρος τους ήταν γυναικόπαιδα που θα πωλούνταν ως σκλάβοι ή θα επιστρέφονταν αντί λύτρων. Οι παραπάνω πηγές είναι επίσης ασαφείς σχετικά με την τύχη του οικισμού: Ο Gemigniani, που, αν και δεν παραπέμπει κάπου, έχει σίγουρα περισσότερες πηγές υπόψη του, σημειώνει ότι οι επικεφαλής της επιχείρησης, ενώ διέταξαν να συνεχιστεί ο εμπρησμός των κτηρίων εντός του φρουρίου, αποφάσισαν να μην καεί το «χωριό», καθώς μαζί με τους Οθωμανούς έμεναν εκεί και Χριστιανοί, που δεν έπρεπε να τεθούν σε κίνδυνο.⁶⁸ Πάντως, αυτή η μαρτυρία δεν υποστηρίζεται ούτε από τον Settimanni, που λέει ότι το χωριό λεηλατήθηκε με ό,τι κι αν σημαίνει αυτό, ούτε από τον Fontana, ο οποίος δηλώνει ρητά ότι το μεν φρούριο περάστηκε διά πυρός και σιδήρου, το δε προάστιο κάηκε.⁶⁹

Κάποια απάντηση μας δίνουν τα στοιχεία από το Κρατικό Αρχείο Βενετίας που παρουσίασε ο Μέρτζιος. Αναφορά του στρατιωτικού διοικητή Κέρκυρας Agostino με ημερομηνία 6 Μαΐου 1605, η οποία αποδεικνύει ότι οι Βενετοί όχι μόνον είχαν πολλές πληροφορίες για το γεγονός, αλλά και το παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς, αφού μεταφέρει όλη την περιγραφή της επιχείρησης από τρεις αυτόπτες μάρτυρες, τονίζει ότι πιάστηκαν πάνω από 300 αιχμάλωτοι, ενώ λεηλατήθηκε και κάηκε όλο το προάστιο.⁷⁰ Ενώ η περαιτέρω αρχαική έρευνα θα φωτίσει τις λεπτομέρειες, μπορούμε να θεωρούμε βέβαιο ότι εκτός από το κάστρο λεηλασίες και καταστροφές υπέστη και ο οικισμός.

⁶⁷ Για τους αριθμούς βλ. παραρτήματα 1, 2 και 4· στο «Registro delle Prede» του τάγματος (βλ. υποσημ. 65) σημειώνεται: «Stiavi dugentoquarantatrè fatti nella sorpresa della Prevesa nominata anticamente il promontorio Attio famoso per l'incontro dell'armate di Cesare Augusto et Marc' Antonio, e della Lega Christiana di Paolo 3.o, Carlo Quinto et Veneziani contra il Turco dell'anno 1538»· GUARNIERI 1960, 142· GEMIGNIANI 1996, 117· πρβλ. και ΚΡΑΝΤΩΝΕΛΛΗ 1991, 156.

⁶⁸ GEMIGNIANI 1996, 116 κ.ε.

⁶⁹ Βλ. παραρτήματα 2 και 4.

⁷⁰ ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 34· παραθέτουμε όλη τη μετάφραση του αποσπάσματος, στο οποίο δεν επισυνάπτονται αρχαικές ενδείξεις: «[...] την 1^η αρξαμένου μηνός ημέρα Κυριακήν διήλθον, εις απόστασιν εκ της νήσου, πέντε Γαλέραι, αι οποίαι πλησιάσασαι εις την Αντίπαξον παρέλαβον μεθ' εαυτών μίαν βάρκαν ευρισκόμενην εκεί με τρεις άνδρας και κατηθύνησαν προς τον κόλπον της Πρεβέζης. Εκεί την νύκτα της Κυριακής προς την Δευτέραν απεβίβασαν μυστικώς τω τρόπω αρκετούς άνδρες με εν πυροβόλον, οι οποίοι, πλησιάσαντες εις την πύλην του φρουρίου, την κατέρριψαν και εισβαλόντες εντός αυτού ηχμαλώτισαν 300 και πλέον ψυχάς. Κατόπιν εληλάτησαν και έκαυσαν ολόκληρον την εκτός του Κάστρου κομόπολιν (*borgo*) και φορτώσαντες και το εκεί ευρεθέν πυροβολικόν επί ενός πλοίου σταθμεύοντος εις τον λιμένα, απεμακρύνθησαν και διελθόντες και πάλιν από την Αντίπαξον, προχθές, αφήκαν την βάρκαν και τους τρεις άνδρας και απέπλευσαν προς δυσμάς. Οι τρεις άνδρες ανέφερον ότι αι Γαλέραι αύται είναι της Φλωρεντίας [...]».

ΕΙΚΟΝΑ 8: Στιγμιότυπο των επιχειρήσεων στην Πρέβεζα με τίτλο «Presa di Prevesa» από το χειρόγραφο της Biblioteca Riccardiana αρ. 1978, c. 112v-113r (Φλωρεντία). Απεικονίζεται η επίθεση και οι μάχες στο φρούριο. Διακρίνεται η ανατίναξη της πόρτας, οι μάχες στους πύργους και η υψωμένη σημαία του τάγματος. Η απόδοση του φρουρίου είναι εν μέρει φανταστική, ενώ απουσιάζει η τάφος (Προσβάσιμη στην ιστοσελίδα που αναφέρεται στην υποσημ. 53)

Ακολούθως, κατά το τελευταίο στάδιο της επιχείρησης μεταφέρονται οι αιχμάλωτοι στις γαλέρες και φορτώνονται 47 κανόνια, μεταξύ αυτών και 9 μεγάλα μπρούτζινα, σε σκάφος που επιτάχθηκε στους Αντίπαξους· όσα κανόνια δεν ήταν δυνατόν να μεταφερθούν, πετάχτηκαν με διαταγή του Inghirami στη θάλασσα.⁷¹ Επίσης, αφού εξέτασε το ενδεχόμενο να πάρουν και μια γα-

⁷¹ Για τον αριθμό των πυροβόλων και κανονιών που φορτώθηκαν βλ. ειδική αναφορά της 3^{ης} Μαΐου από τον Inghirami στο δούκα, Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 1292· βλ. επίσης παραρτήματα 2, 4· GUARNIERI 1960, 142· KRANTONEΛΛΗ 1991, 156, όπου αναφέρεται ότι η φόρτωση των κανονιών άρχισε 4 ώρες μετά την ανατολή του ηλίου· GEMIGNANI 1996, 116 με σημ. 29· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 99. – Για το σκάφος από τους Αντίπαξους πρβλ. υποσημ. 49· παράρτημα 2. Πρβλ. σημείο (V) στα Σχ.-I. και Σχ.-O.: «Nave predata per condurvi (;) sopra l'artiglieria». Η μετάφραση του σημείου στο

λεότα που βρισκόταν στο λιμάνι, τελικά αποφάσισε να την κάψουν.⁷² Η φόρτωση λαφύρων –μεταξύ αυτών και τουρκικών λαβάρων– και ανθρώπων από το φρούριο και τον οικισμό χρειάστηκε αρκετό χρόνο, και σίγουρα το μεγαλύτερο μέρος της 3^{ης} Μαΐου θα πέρασε με τις ετοιμασίες. Ο Μ. Gemigniani προσθέτει ότι στις 22.00 η μοίρα ήταν ήδη εν πλω προς Λευκάδα, όπου, αφού προσέγγισε το φρούριο και έβαλε εναντίον του με μερικούς κανονιοβολισμούς, τελικά έβαλε πλήρη για τους Αντίπαξους, όπου έφθασε την επόμενη μέρα. Η αποστολή στην Πρέβεζα είχε ολοκληρωθεί.⁷³

Πριν περατώσουμε αυτή την ενότητα, θα συζητήσουμε συνοπτικά κάποια θέματα που τίθενται από το διαθέσιμο υλικό και αφορούν αφενός την οικιστική και πληθυσμιακή κατάσταση της Πρέβεζας το 1605, αφετέρου τις άμεσες συνέπειες της επίθεσης.

Η εικόνα του οικισμού. Στις περιγραφές των επιχειρήσεων, αλλά και στα σχέδια που παρουσιάσαμε είναι φανερό ότι η προτεραιότητα δίδεται στο φρούριο, του οποίου τις διαστάσεις παρουσιάσαμε προηγουμένως· έτσι, ο οικισμός κατέχει δευτερεύουσα σημασία. Παρ' όλα αυτά, στα σχέδια Inghirami, Orlandi και λιγότερο στον Fontana (Εικ. 3, 4 και 6) απεικονίζεται ο οικισμός κατά μήκος της ακτής με έναν κεντρικό δρόμο να τον διασχίζει· μονώροφα και διώροφα σπίτια με κήπους αποτελούσαν τις οικιστικές μονάδες.⁷⁴ Περαιτέρω εμφανίζεται ένα πηγάδι και μια κρήνη σε μικρή απόσταση από το φρούριο.⁷⁵ Είναι προφανές ότι το ατείχιστο προάστιο βρισκόταν σε πλήρη εξάρτηση από το φρούριο, στο οποίο στρατωνίζονταν οι Γενίτσαροι

ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, δεν ευσταθεί. Στο σημείο (O) του Σχ.-F. η επεξήγηση είναι: «Galea, che gimburghia una Nave predata, ove si caricò l'Artiglieria». Εδώ είναι περίεργη η διατύπωση, αλλά η μετάφραση στο ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ 2007, 180, «Κωπήλατη λέμβος που ρυμουλκεί λεηλατημένο πλοίο, απ' όπου εφορμούσε το πυροβολικό», φαίνεται προβληματική. Μια λύση θα ήταν ότι το σημείο αναφέρεται στην προσέγγιση των γαλερών στο φρούριο για τον κανονιοβολισμό κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, αλλά η αναφορά στο επιταγμένο πλοίο την εμποδίζει. Δεν είναι απίθανο, ο καλλιτέχνης να είχε την πρόθεση να σχεδιάσει μια λέμβο που μεταφόρτωνε στο σκάφος τα κανόνια, αλλά να μην το παρέστησε με επάρκεια. Πρβλ. την απεικόνιση του χειρογράφου της Riccardiana (εδώ Εικ. 9), όπου λέμβοι μεταφέρουν ανθρώπους και κανόνια στα πλοία.

⁷² Βλ. παράρτημα 1 (γαλεότα 21 πάγκων)· παράρτημα 2 (γαλεότα 18 πάγκων)· παράρτημα 4 (χωρίς αριθμό πάγκων)· βλ. επίσης σημείο (T) στα Σχ.-I. και Σχ.-O., όπου η γαλεότα απεικονίζεται στην ακτή μπροστά στον οικισμό, ενώ στο σημείο (N) του Σχ.-F. στην τάφρο του κάστρου. Πρβλ. GUARNIERI 1960, 142· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156· GEMIGNIANI 1996, 116.

⁷³ GEMIGNIANI 1996, 117· βλ. και ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156.

⁷⁴ Πρβλ. την ανακοίνωσή μου για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα στο Β' Διεθνές Συμπόσιο για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (Σεπτέμβριος 2009), ΔΟΝΟΣ 2010.

⁷⁵ Βλ. σημεία (Q) και (R) στα Σχ.-I. και Σχ.-O.

αλλά βρισκόταν και το τζαμί, ενώ χριστιανικό και μουσουλμανικό στοιχείο συμβιούσαν στον οικισμό. Αυτό φαίνεται και από όσα αναφέρθηκαν πριν σχετικά με τις επιφυλάξεις των Τοσκανών να τον κάψουν λόγω του μικτού πληθυσμού –επιφυλάξεις μάλλον θεωρητικές, αφού όπως ειπώθηκε το προάστιο υπέστη καταστροφές– καθώς και από το γεγονός ότι μεταξύ των αιχμαλώτων υπήρχαν και Χριστιανοί, όπως θα δούμε αμέσως πιο κάτω.

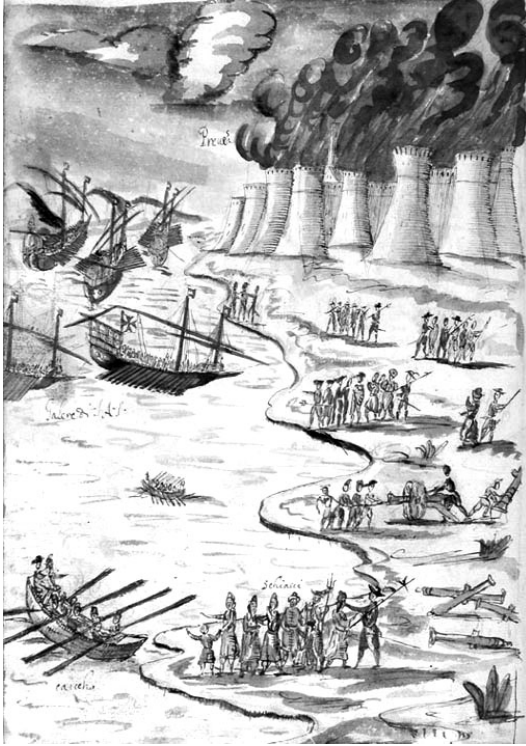
Ένα ερώτημα που μένει είναι ο αριθμός των κατοίκων. Ήδη σημειώθηκε ότι ενώ το σχέδιο Inghirami κάνει λόγο για 30, το σχέδιο Orlandi και αρκετά κείμενα ομιλούν για 300 σπίτια.⁷⁶ Αν και εδώ δεν μπορούμε να επεκταθούμε σε αυτό το δύσκολο θέμα, ωστόσο θα προσπαθήσουμε να εξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα. Ο Κ. Κόμης υπολόγισε τον πληθυσμό το 1605 σε 1200 άτομα, χωρίς να έχει υπόψη του το σχέδιο Inghirami, τονίζοντας όμως ότι οι πηγές του δεν είναι απογραφικά στοιχεία.⁷⁷ Η Μ. Delilbaşı, μελετώντας τα απογραφικά στοιχεία σε οθωμανικά αρχεία, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το 1579 καταγράφονταν στην Πρέβεζα 50 νοικοκυριά και 77 εργένηδες, υπολογίζοντας το σύνολο των κατοίκων σε περίπου 250 ψυχές.⁷⁸ Είναι βέβαιο ότι η μεγάλη αυτή διαφορά δύσκολα μπορεί να γεφυρωθεί. Ο αριθμός των αιχμαλώτων του 1605, ωστόσο, που κυμαίνεται μεταξύ 200 και 300 ψυχών, όπως σημειώσαμε, υποδεικνύει μια αλληλουχία με τα δεδομένα του 16^{ου} αιώνα. Συνεκτιμώντας ότι η επίθεση του 1605 ήταν απροειδοποίητη και συνεπώς ο οικισμός δεν είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους του, όπως αποδεικνύει η μαζική αιχμαλωσία, πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο πληθυσμός της Πρέβεζας στις αρχές του 17^{ου} αιώνα δεν ξεπερνούσε τις 300 ψυχές, οπότε και η ένδειξη 30 σπίτια είναι η ορθότερη. Τώρα, εάν το λάθος στις διάφορες εκθέσεις και σχέδια των Τοσκανών ήταν παρόραμα ή προπαγάνδα, είναι ένα ερώτημα που θα αφήσουμε αναπάντητο, αναμένοντας επιπλέον αρχειακές πληροφορίες.

Μετά την επιχείρηση. Φθάνοντας η μοίρα στους Αντίπαξους, έγινε η καταμέτρηση των αιχμαλώτων. Εκεί διαπιστώθηκε ότι μεταξύ των Οθωμανών υπήρχαν και 22 ορθόδοξοι Έλληνες, στους οποίους δόθηκε η ελευθερία και ένα πλεούμενο για να επιστρέψουν. Οι υπόλοιποι χωρίστηκαν σε δύο ομάδες: Η πρώτη απαρτιζόταν από τους πλέον ευκατάστατους, των οποίων οι συγγενείς ήταν σε θέση να πληρώσουν λύτρα για να τους ελευθερώσουν. Οι φτωχότεροι συγκεντρώθηκαν για να πουληθούν στα σκλαβοπάζαρα της Μεσσίνας.

⁷⁶ Βλ. σημ. 55· οι Settimanni και Fontana αναφέρουν 300 σπίτια (παραρτήματα 2, 4).

⁷⁷ ΚΟΜΗΣ 1999, 44, πίν. 1· είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κόμης ως πηγή χρησιμοποιεί την Κραντονέλλη, η οποία, όμως, ενώ στη σ. 156 σημειώνει ότι οι Τοσκανοί έφτασαν σε ένα χωριό 35 σπιτιών, στη σ. 323, στην οποία παραπέμπει ο Κόμης, αναφέρει ότι οι Αγιοστεφανίτες κατέλαβαν την Πρέβεζα που είχε 300 σπίτια: ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991.

⁷⁸ DELILBAŞI 1993, 60.

ΕΙΚΟΝΑ 9: Στιγμιότυπο των επιχειρήσεων στην Πρέβεζα με τίτλο «Prevesa al fuoco e cattura degli schiavi» από το χειρόγραφο της *Biblioteca Riccardiana* αρ. 1978, c. 113v (Φλωρεντία). Απεικονίζεται η τελευταία φάση της επιχείρησης όπου γίνεται η φόρτωση των λαφυραγωγημένων κανονιών και η επιβίβαση των αιχμαλώτων στις γαλέρες του τάγματος για την αναχώρηση. Πίσω το φλεγόμενο φρούριο (Προσβάσιμη στην ιστοσελίδα που αναφέρεται στην υποσημ. 53)

Φθάνοντας εκεί στις 8 Μαΐου, η μοίρα έφυγε προς καταδίωξη πειρατών στη γύρω θάλασσα, αλλά μη συναντώντας πλοία, επιστρέφει στη βάση της, το Λιβόρνο, στις 20 Μαΐου.⁷⁹

Ο δούκας, στον οποίο οι ευχάριστες ειδήσεις έφθασαν στις 17 Μαΐου, δεν μπορούσε παρά να είναι ενθουσιασμένος με το αποτέλεσμα. Μόλις δύο μέρες μετά, με εντολή προς τον Ghisilieri, ζητά να επιβραβευθούν οι στρατιώτες, και κυρίως εκείνοι που διακρίθηκαν στην επιχείρηση· στο συνταγματάρχη απονέμεται ο βαθμός του στρατηγού, ενώ η μεγαλύτερη τιμή γίνεται στον Inghirami, που προάγεται στις 30 Μαΐου σε ναύαρχο του τάγματος με αρμοδιότητα για όλα τα στρατιωτικά και ναυτικά θέματα καθώς και για το ιπποτικό

⁷⁹ Πρβλ. παράρτημα 2· βλ. και εδώ υποσημ. 70· επίσης: GUARNIERI 1960, 142 κ.ε.; KRANTONEΛΛΗ 1991, 156· GEMIGNIANI 1996, 117 κ.ε. Υπήρχε και ειδική αμοιβή για τους στρατιωτικούς που συνέλαβαν τους αιχμαλώτους. Ο Gemigniani (αυτόθι) παραθέτει ένα περιστατικό, σχετικό με μια διαφωνία για την ειδική αμοιβή που θα έπρεπε να πληρωθεί σε ένα στρατιώτη, ο οποίος υποστήριξε ότι συνέλαβε αυτοπροσώπως την κόρη του αγά της Πρέβεζας, που ήταν μεταξύ των αιχμαλώτων.

και υπόλοιπο προσωπικό, εγκαινιάζοντας μια πολυετή καριέρα με επιτυχίες.⁸⁰ Αλλά και για το τάγμα είναι μια λαμπρή στιγμή: Η τακτική της αμφίβιας επίθεσης εφαρμόστηκε στην Πρέβεζα με απόλυτη επιτυχία για πρώτη φορά και μάλιστα επί ενός φρουρίου που στα κείμενα χαρακτηρίζεται ως άπαρτο. Έστω κι αν η τύχη βοήθησε, η επιχείρηση ήταν σίγουρα τολμηρή, ενώ και τα λάφυρα, έμψυχα και άψυχα, δεν ήταν αμελητέα. Κυρίως, μετά από μια περίοδο μετρίων επιδόσεων, το τάγμα ήταν σε θέση να εμφανισθεί ως η κατεξοχήν προφυλακή στον αγώνα εναντίον των Οθωμανών, ξεκινώντας τον Αύγουστο μια νέα επιχείρηση στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο.⁸¹

Πέραν της πανηγυρικής, υπήρχε όμως και η σκληρή πλευρά της πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Φερδινάνδος πληροφορεί πάραυτα για την περιφανή επιτυχία τον Τοσκάνο απεσταλμένο στην ισπανική αυλή S. Tarugi, καθιστώντας σαφές ότι το μήνυμα της νίκης απευθυνόταν πρώτα στους Ισπανούς.⁸² Είναι σίγουρο ότι μετά την επιχείρηση οι Τούρκοι, αντιλαμβανόμενοι ότι η πλημμελής φύλαξη στρατηγικών σημείων τους καθιστούσε εσωτερικά και εξωτερικά ευάλωτους, ενέτειναν τη φρούρηση και στρατιωτική επάνδρωση των φρουρίων τους. Αυτή είναι και η μαρτυρία των Ελλήνων που, όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, γράφοντας στους Ισπανούς μετά τα γεγονότα της 3^{ης} Μαΐου, επισημαίνουν ότι οι Τούρκοι, που μέχρι τότε κοιμόνταν, ξύπνησαν.⁸³ Συνεπώς, για τους Ισπανούς οποιαδήποτε επέμβαση στη δυτική Ελλάδα καθίστατο απείρως δυσκολότερη, πόσο μάλλον που, όπως προείπαμε, ειδικά για την Πρέβεζα οι καταστροφές στις οχυρώσεις δεν ήταν ολέθριες· τούτο αποδεικνύεται και από αναφορά του Βενετού διοικητή Κέρκυρας στις 31 Μαΐου, όπου τονίζεται ότι το φρούριο επιδιορθώθηκε, εξοπλίστηκε με νέα πυροβόλα και υπάρχει πια εναργής φρούρηση, καθώς ελλοχεύει ο φόβος επεμβάσεως του Κόμπη, κατασκόπου του αντιβασιλέα της Νάπολης.⁸⁴ Το μήνυμα, όμως, στάλθηκε και στους Έλληνες: Είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι οι 22 Χριστιανοί αιχμάλωτοι έγιναν μόλις στους Αντίπαξους αντιληπτοί. Παρ' ότι σε πρώτη ματιά η απελευθέρωση και η επιστροφή τους στην Πρέβεζα φαντάζει αντάξια ενός χριστιανικού τάγματος –αν και η χρησιμοποίηση των Οθωμανών αιχμαλώτων ως σκλάβων και ομήρων θέτει από μόνη της τις χριστιανικές προθέσεις υπό αμφισβήτηση– μολαταύτα ήταν τουλάχιστον παρακινδυνευμένη, αν σκεφτεί κάποιος ότι τούτοι θα επέστρεφαν ως μόνοι εκ των αιχμαλώτων και ως Χριστιανοί σε ένα χώρο που είχαν μόλις

⁸⁰ Για τις επιβραβεύσεις των στρατιωτών και του Ghisilieri από το δούκα βλ. GEMIGNIANI 1996, 117· για την προαγωγή του Inghirami σε ναύαρχο βλ. αυτόθι 119 και 354 κ.ε., αρ. 24, όπου παρατίθεται όλο το σχετικό έγγραφο από το Αρχείο Inghirami στη Βολτέρα.

⁸¹ Για αυτήν την επιχείρηση βλ. GEMIGNIANI 1996, 125 κ.ε.

⁸² Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 5050, c. 232r-233r· GEMIGNIANI 1996, 118.

⁸³ Βλ. ενότητα Β' και παράρτημα 3.

⁸⁴ ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 34, χωρίς αρχειακές ενδείξεις.

ΕΙΚΟΝΑ 10: Η Πλατεία των Ιπποτών στην Πίζα με την εκκλησία του Αγ. Στεφάνου και το Palazzo dei Cavalieri Carovanisti όπου εκπαιδευόνταν οι ιππότες, έργα του αρχιτέκτονα της Αναγέννησης Giorgio Vasari (Giuseppe Pera, φωτογραφικό αρχείο συγγραφέα)

αλώσει και λεηλατήσει Χριστιανοί ταπεινώνοντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μια κρίσιμη γεωγραφικά κτήση της. Συνεπώς, πέραν της προπαγανδιστικής σημασίας της, αυτή η πράξη, όπως και η καταστροφή του οικισμού, μπορούν εύκολα να εκληφθούν και ως προειδοποιήσεις στο ελληνικό στοιχείο, το οποίο από τότε μετρίασε τις όποιες επαναστατικές επιδιώξεις του.

Βέβαια, η ζωή βρήκε σύντομα το δρόμο της: Σε έγγραφο του Κρατικού Αρχείου Βενετίας που μας μεταφράζει ο Μέρτζιος σημειώνεται ότι στις 20 Αυγούστου στην Κέρκυρα «οι αντιπρόσωποι της Κοινότητος Πρεβέζης (*la nation da Prevesa*) υπέβαλον αίτησιν ίνα, εις αντικατάστασιν του αποθανόντος Θεοφίλου, διορισθή νέος Πρόξενός των ο Γεώργης Ρινισιώτης του ποτε Αντωνίου. Την αίτησιν υπογράφουν ο Δράκος Κασταμονίτης, ο Νικολός του ποτε Δήμου Κωνσταντή και ο Γεώργιος Ραΐζης [...]».⁸⁵ Κάπως έτσι κλείνει ο κύκλος που άνοιξε στην προηγούμενη ενότητα, εκεί με τη φωνή των Ελλήνων απευθυνόμενη στους Ισπανούς, εδώ με τη φωνή τους απευθυνόμενη στους Βενετούς, οι οποίοι, αν και αόρατοι, συλλέγουν κάθε είδους πληροφορία για τα συμβάντα της 3^{ης} Μαΐου θεωρώντας τα, προφανώς, και δική τους υπόθεση.⁸⁶ Τη χαμένη τιμή της πολιτικής και της ηθικής θα αναλάμβανε να επανρθώσει η τέχνη – εκεί οι Τοσκανοί ήταν ασυναγώνιστοι.

⁸⁵ ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 35, χωρίς αρχειακές ενδείξεις.

⁸⁶ Σύμφωνα με έγγραφο του Κρατικού Αρχείου Βενετίας με ημερομηνία 8 Μαΐου 1605, η

Δ. Τέχνη: Η Πρέβεζα ως διαρκής ετεροτοπία

E Prevesa rimira de' bronzi tonator nude sue mura
Gabriello Chiabrera

ανάγκη να μετατρεπόμαστε κάθε στιγμή σε εικόνα
Οδυσσέας Ελύτης

Μιλώντας για το χώρο, ο Γάλλος φιλόσοφος Michel Foucault διέκρινε δύο βασικές χωρικές κατηγορίες που περιβάλλουν την καθημερινότητα: Αφενός, μη υπαρκτούς τόπους που παραπέμπουν σε παραδείσιες καταστάσεις και διά των οποίων αναιρείται εξ ολοκλήρου η πραγματικότητα, τις ουτοπίες. Αφετέρου, υπαρκτούς τόπους, τόπους που, κατά έναν τρόπο, είναι πραγματοποιημένες ουτοπίες και παρά ταύτα αποτελούν ένα πεδίο στο οποίο η υπόλοιπη πραγματικότητα αντικατοπτρίζεται, κατακερματίζεται, ανατρέπεται ή αμφισβητείται, αλλά και ανασυντίθεται δημιουργώντας ένα νέο πλέγμα σχέσεων. Οι τόποι αυτού του είδους που βρίσκονται σε μια σχέση κατόπτρου με τον κόσμο μας, αντανακλώντας τον χωρίς όμως να τον αναπαράγουν, είναι οι *ετεροτοπίες*. Διαπιστώνοντας ότι δεν υπάρχει κοινωνία που να μην έχει δημιουργήσει ετεροτοπίες και τονίζοντας τη δυνατότητα των τελευταίων να μεταλλάξουν τη λειτουργία τους ανάλογα με το πολιτισμικό περιβάλλον που κάθε φορά εντάσσονται, ο Foucault απαρίθμησε κάποια γνωρίσματά τους, όπως την πρόκληση ετεροχρονισμών, τη συσσώρευση σε μεμονωμένες θέσεις πολλαπλών χρονικών και χωρικών στρωμάτων, τη δημιουργία ψευδαισθησιακών χώρων που είτε παρουσιάζουν τους πραγματικούς ως κίβδηλους, είτε αναπαριστούν μια διαφορετική πραγματικότητα ασυγκρίτως τελειότερη της υπάρχουσας.⁸⁷

Ο λόγος και η τέχνη, ένα κατεξοχήν ετεροτοπικό πεδίο, ήταν για τον ευφυή δούκα της Τοσκάνης ο πλέον κατάλληλος τρόπος να χρησιμοποιήσει τα γεγονότα της Πρέβεζας για την ενδυνάμωση της προσωπικής του εικόνας και

λεία των Τοσκανών από την επιχείρηση της Πρέβεζας ανερχόταν στα 150.000 δουκάτα, ενώ ο αριθμός των αιμαλώτων, σύμφωνα με τη μετάφραση του Μέρτζιου εδώ ανεβαίνει στους 500. Επίσης, αναφέρεται ότι αυτός που οδήγησε το τάγμα στην Πρέβεζα ήταν Χριστιανός Πρεβεζάνος, και προέβη στη συνεργασία διότι κάποιος Τούρκος άρπαξε τη σύζυγό του. Η τελευταία πληροφορία ελέγχεται καθώς, όπως είδαμε, ο Giovanni ήταν μόνιμος συνεργάτης του τάγματος και στην έκθεση για την Πρέβεζα που παρέδωσε (παράρτημα 1) αναγράφεται ως Giovanni di Biagio da Salonicco· για το έγγραφο ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1957, 485 κ.ε., δυστυχώς και εδώ χωρίς αρχαικές ενδείξεις.

⁸⁷ FOUCAULT 1984· το κείμενο, παρά τη μεγάλη επιρροή που άσκησε, προέρχεται από μια διάλεξη που ο Foucault έδωσε το 1967, αλλά δεν είχε δημοσιευθεί πριν το 1984· μια ελληνική μετάφραση όλου του κειμένου στο: <http://www.thessalonikibiennale.gr/biennale1/pdf/MICHEL_FOUCAULT_HETEROTOPIAS_GR.pdf>.

τη δημιουργία μιας θετικής μυθολογίας για το τάγμα του. Όπως ήδη υπογραμμίσαμε, η επιλογή της Πρέβεζας προσέφερε ποικίλα προτερήματα προς αυτήν την κατεύθυνση: Τώρα, μετά την επιτυχία, η Πρέβεζα θα αναγόταν σε έναν τόπο πολλαπλής αναφορικότητας, ο οποίος, έχοντας την αφετηρία του στην ένδοξη ναυμαχία του Ακτίου όπου ο Αύγουστος νικώντας τις δυνάμεις του εξανατολισθέντα Μάρκου Αντωνίου δημιούργησε το ρωμαϊκό *Imperium*, περιελάμβανε το 1538 όπου η χριστιανοσύνη ταπεινώθηκε από την οθωμανική επιθετικότητα, και κατέληγε στο 1605 όπου το τάγμα του Αγίου Στεφάνου, δρώντας ως πληρεξούσιος των χριστιανικών εθνών, επανέφερε την τάξη τιμωρώντας τους Οθωμανούς για την αλαζονεία τους στο ίδιο ακριβώς σημείο που αποτέλεσε το εφαλτήριο της. Έτσι, η πόλη του Αμβρακικού καλούνταν να ξεπεράσει την ιστορική πραγματικότητα μιας πειρατικής επίθεσης λίγων ωρών αναβαθμίζοντάς την σε τιτάνιο αγώνα εναντίον ενός παντοδύναμου εχθρού, αλλά και μεταβαλλόμενη σε έναν ταμειευτήρα χρόνου και ιστορίας, αναλαμβάνοντας το ρόλο ενός συμβόλου της αντιπαράθεσης δύο κόσμων, της Δύσης με την Ανατολή.

Η νίκη αποτυπώνεται εν πρώτοις στις *relazioni* (τις εκθέσεις των γεγονότων), δημοφιλέστατα ενημερωτικά φυλλάδια που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό και η προπαγανδιστική τους αξία ήταν ανυπολόγιστη, καθώς μέσα από τις εγκωμιαστικές περιγραφές των γεγονότων διαμόρφωναν αποφασιστικά τη δημόσια γνώμη. Ο Φερδινάνδος έδωσε εντολή σε τρεις γνωστούς τυπογράφους της Φλωρεντίας να τυπώσουν εκθέσεις, στον Facciotto –όπου η έκθεση και το σχέδιο που ήδη σχολιάσαμε εκδόθηκαν από τον Orlandi (Εικ. 4)–, στον Guiducci και στον Sermartelli: ένας εντυπωσιακός αριθμός, αν σκεφτεί κάποιος ότι υπήρξαν και ανατυπώσεις, όπως εκείνη της έκθεσης Orlandi από το τυπογραφείο Benacci στη Μπολόνια. Αν και τα κείμενα παραμένουν ανέκδοτα, ήταν αυτά που πρώτα συνέβαλαν στο συμβολικό μετασχηματισμό της Πρέβεζας.⁸⁸ Αλλά, ακόμη και σε ένα λιτότατο έγγραφο «λογιστικής» φύσης όπως το *Registro delle Prede*, το κατάστιχο των λαφύρων του τάγματος από τις επιθέσεις, θεωρείται σκόπιμο η Πρέβεζα να συνδεθεί με το 31 π.Χ. και 1538 μ.Χ.⁸⁹

⁸⁸ Για τους ακριβείς τίτλους των εκθέσεων, που εκδόθηκαν όλες το 1605, βλ. στη βιβλιογραφία υπό: RELATIONE FACCIOTTO· RELATIONE GUIDUCCI· RELATIONE SERMARTELLI, η οποία συνοδεύεται και από σχέδιο· βλ. και GEMIGNANI 1996, 119 με σημ. 38. Για τη RELATIONE BENACCI, μια πρώτη έρευνά μας έδειξε ότι αντίτυπό της υπάρχει στην Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Μπολόνια. Η δημοσίευση των προαναφερθεισών εκθέσεων, που δεν ήταν δυνατόν να γίνει στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, καθώς και των τυχόν μεταφράσεών τους σε άλλες γλώσσες, ακόμη κι αν δεν προσθέσει σημαντικές λεπτομέρειες για τα γεγονότα, επιβάλλεται, εκτός των άλλων, και για τους λόγους που συζητούμε εδώ.

⁸⁹ Για το κατάστιχο βλ. παραπάνω υποσημ. 65 και 67, όπου και παρατίθεται το κείμενο που αναφέρουμε.

Εκεί, όμως, που τα γεγονότα του 1605 βρήκαν την πλέον μνημειακή έκφρασή τους, είναι σε δύο ζωγραφικές απεικονίσεις σε αντίστοιχους χώρους εμβληματικής σημασίας για το τάγμα και την Τοσκάνη: Στην κεντρική εκκλησία του τάγματος στην Πίζα και στα ανάκτορα του δούκα, στο Palazzo Pitti της Φλωρεντίας.

Κατ' εντολήν του Κόζιμου, η Πλατεία των Ιπποτών της Πίζας κοσμήθηκε με τα αντιπροσωπευτικά κτήρια του τάγματος από τον Giorgio Vasari, εκ των οποίων τα επιφανέστερα ήταν το Palazzo della Carovana, όπου οι δόκιμοι ιππότες έπαιρναν τη στρατιωτική εκπαίδευσή τους, και ο ναός του Αγίου Στεφάνου (Εικ. 10).⁹⁰ Ο τελευταίος, ως πυρήνας ενός θρησκευτικού τάγματος του οποίου η μοναχική ιδιότητα παρέμενε η σπουδαιότερη, έμελλε, με την πάροδο του χρόνου, να διαμορφωθεί σε ένα ζωντανό μουσείο της ιστορίας των Αγιοστεφανιτών, όπου μαρτυρίες της δραστηριότητάς τους, π.χ. τμήματα τοσκανικών γαλερών και εχθρικά λάφυρα όπως τουρκικές σημαίες και φανοί πλοίων, υπενθύμιζαν τη διαρκή πάλη εναντίον των Οθωμανών. Με την αναγέννηση του τάγματος στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, τα «απτά» τεκμήρια της ιστορίας του θα συμπληρωθούν με έξι πίνακες γνωστών καλλιτεχνών, που θα προσαρτηθούν σταδιακά στην οροφή της εκκλησίας και στους οποίους απεικονίζονται καθοριστικές σκηνές της πορείας του. Οι πίνακες αφορούν αφενός τον Κόζιμο και την οικογένειά του, αφετέρου ναυτικές επιτυχίες του τάγματος, δηλαδή τη συμμετοχή στη ναυμαχία της Ναυπάκτου, το επεισόδιο της αλώσεως εχθρικών σκαφών στο Αιγαίο από τον Inghirami το 1602, στο οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω, καθώς και τις δύο μεγαλύτερες στιγμές, δηλαδή τις αλώσεις της Πρέβεζας και της Bona (1607).⁹¹

Η κατάληψη της Πρέβεζας φιλοτεχνήθηκε από το Βερονέζο Jacopo Ligozzi, ο οποίος ήταν ένας από τους βασικούς ζωγράφους της αυλής των

⁹⁰ Για την πλατεία και τα αναφερθέντα κτήρια βλ. GUARNIERI 1960, 47 κ.ε.: BARACCHINI 1996, με περαιτέρω βιβλιογραφία. – Θυμίζουμε ότι ο Giorgio Vasari (1511-1574), ζωγράφος, αρχιτέκτων και συγγραφέας σχεδίασε το σημερινό μουσείο Uffizi και τον περίφημο διάδρομο στο Ponte Vecchio στον Άρνο που ένωνε το Uffizi με το Palazzo Pitti, ενώ ανακαίνισε αρκετές εκκλησίες της Φλωρεντίας. Ακόμη πιο γνωστός είναι για τις βιογραφίες αναγεννησιακών ζωγράφων που συνέγραψε, οι οποίες αποτελούν και σήμερα μία από τα βασικότερες μαρτυρίες για τη ζωή τους.

⁹¹ Οι πίνακες είναι: 1) L. Cardi (γνωστός ως Cigoli), Η αναγόρευση του Κόζιμου Α' σε μέγα μαΐστορα του τάγματος· 2) J. Ligozzi, Η επιστροφή του στόλου του τάγματος από τη ναυμαχία της Ναυπάκτου· 3) C. Allori, Η επιβίβαση της Μαρίας των Μεδίκων για το γάμο της με τον Ερρίκο Δ', βασιλιά της Γαλλίας· 4) J. Chimenti (γνωστός ως Jacopo da Empoli), Νίκη στο ελληνικό Αρχιπέλαγος· 5) J. Ligozzi, Η εκπόρθηση της Πρέβεζας· 6) J. Chimenti, Η εκπόρθηση της Bona. Για τους πίνακες της εκκλησίας βλ. CIUTI 1828· MATTEOLI & PALLIAGA 1980. – Η ξυλόγλυπτη οροφή γαλάζιου χρώματος και τα κοσμήματά της είναι έργο των A. Pieroni και F. Paladini.

Μεδίκων (Εικ. 11).⁹² Με την «Επιστροφή του στόλου του τάγματος από τη ναυμαχία της Ναυπάκτου» είχε ήδη αφήσει το στίγμα του στην οροφή της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου, δημιουργώντας έναν πίνακα για την πιο σημαντική μέχρι τότε συμμετοχή του τάγματος στον αγώνα εναντίον των Οθωμανών. Το έργο για την Πρέβεζα, σε μικτή τεχνική, που τελείωσε μόλις το 1607, ήταν για έναν καλλιτέχνη στο κατώφλι του μπαρόκ, ο οποίος εισήγαγε στη Φλωρεντία το πλούσιο χρώμα της βενετικής σχολής, η ιδεώδης παραγγελία.⁹³ Σε ένα νυχτερινό τοπίο, αποδίδονται συγχρονικά όλα τα γεγονότα της 3^{ης} Μαΐου. Επάνω δεξιά, εμφανίζονται οι γαλέρες του τάγματος, ενώ το πίσω μέρος του πίνακα καταλαμβάνει το φρούριο, το οποίο αναπαρίσταται με αρκετές λεπτομέρειες των οκτώ πύργων του.⁹⁴ Το αριστερό μισό του μπροστινού μέρους εξιστορεί τη συμπλοκή Τοσκανών και Τούρκων στο προάστιο, εστιάζοντας σε τρεις ιππότες με λαμπυρίζουσες πανοπλίες, οι οποίοι υπερνικούν τους ημίγυμνους και τρομοκρατημένους αντιπάλους τους. Η τελική φάση της επιχείρησης περιγράφεται με την ανατίναξη της παισιούμενης από δύο πύργους κεντρικής πύλης και την είσοδο των στρατευμάτων στο φρούριο υπό την ήδη ανεμίζουσα σημαία των επιτιθέμενων. Σε αντίθεση με την υπερκινητικότητα του αριστερού μισού, στο δεξιό μισό εμφανίζονται οι ιστάμενοι αιχμάλωτοι –γυναίκες, παιδιά και άνδρες– να περιμένουν με αξιοπρέπεια στην ακτή την επιβίβασή τους, ενώ μπροστά τους κείτονται τα λαφυραγωγημένα κανόνια, ένα εκ των οποίων φέρει την υπογραφή του καλλιτέχνη.⁹⁵

Πάνω και κάτω από τον πίνακα η οροφή είναι κοσμημένη με πολυτελείς αποδόσεις των θυρεών των Μεδίκων και του τάγματος, ενώ τα δύο εξάγωνα πεδία που τον παισιώνουν στα δεξιά και αριστερά του φέρουν με χρυσοποίκιλτα γράμματα την εξής επιγραφή: «Nicopolis Actiaca – Turcarum Munitiss(imum) Oppidum – Ad Steph(ani) Equitum V Trirem(ibus) – Magni Ferdinandi Auspiciis – Fortiter Expugnat(ur) Diripit(ur)q(ue) – A(nno) Domini MDCV».⁹⁶

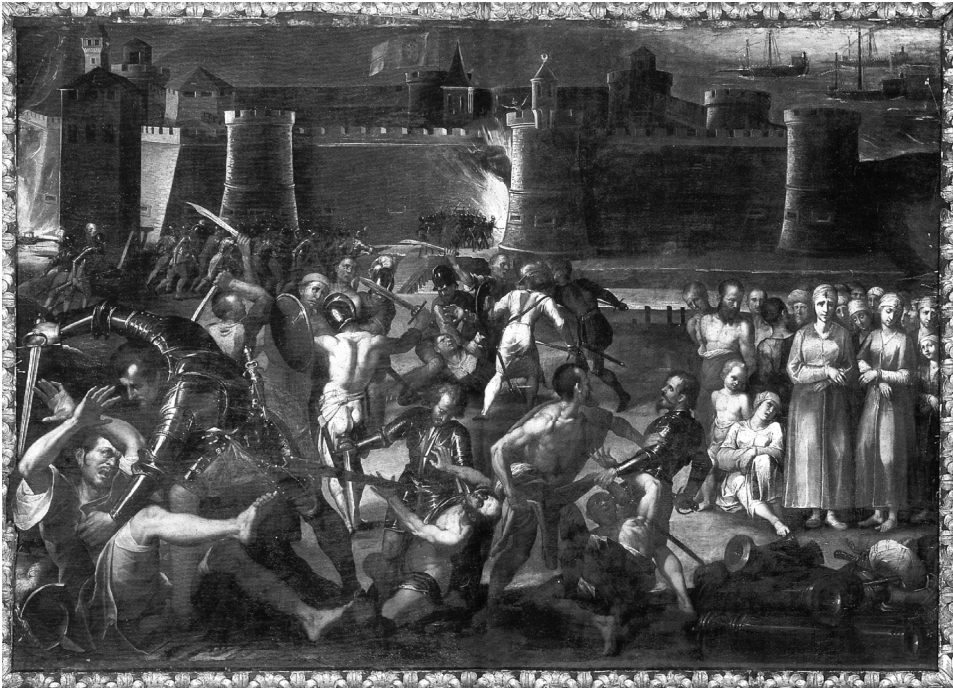
⁹² Ο Ligozzi έχοντας εργαστεί στην αυλή των Αψβούργων στη Βιέννη, ανέλαβε μετά το θάνατο του Vasari τη διεύθυνση της Accademia del Disegno, της σημερινής Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Φλωρεντίας. Υπάρχουν έργα του στο Palazzo Vecchio και σε εκκλησίες της Φλωρεντίας και άλλων πόλεων, ενώ είναι πολύ γνωστά τα βοτανολογικά και αλληγορικά σχέδια του. Για το ζωγράφο βλ. μεταξύ άλλων: BACCI 1963.

⁹³ Σχετικά με τον πίνακα βλ. MATTEOLI & PALIAGA 1980, 349 κ.ε., όπου γίνεται λόγος για μεταβολή του αρχικού προγράμματος στην οροφή· πρβλ. GUARNIERI 1960, 143, ο οποίος ως ημερομηνία αναρτήσεως έδινε την 20^η Μαρτίου 1606.

⁹⁴ Εδώ φαίνεται πως ο καλλιτέχνης μελέτησε αναφορές και σχέδια πριν την εκτέλεση του έργου. Αξια προσοχής είναι η απόδοση του ψηλού, ενσωματωμένου στο τείχος πύργου στα δεξιά και ο μιναρές του τζαμιού πίσω του. Πρβλ. παραπάνω στην ενότητα Γ' τις παρατηρήσεις για την εικόνα του φρουρίου.

⁹⁵ Για την περιγραφή του πίνακα πρβλ. παράρτημα 5, όπου αναφέρονται και ονόματα αξιωματικών που μάχονται.

⁹⁶ Σε παρένθεση συμπληρωμένες οι συντμήσεις.

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Η κατάληψη της Πρέβεζας το 1605.*
Έργο του Jacopo Ligozzi στην οροφή της εκκλησίας
του Αγίου Στεφάνου στην Πίζα
(BARACCHINI 1996, 52-53)

Εδώ δεν μπορούμε να αναλύσουμε περαιτέρω την τεχνοκριτική θεματική, αλλά περιοριζόμαστε στη λειτουργία του πίνακα. Μέχρι την ενσωμάτωση της παράστασης με την πολιορκία της Βονα κάποια χρόνια αργότερα, αλλά φυσικά και μετά από κοινού με αυτή, το έργο του Ligozzi αποτελούσε τον ύστατο κρίκο σε μια ιδεατή αλυσίδα χρόνων, τόπων και γεγονότων, που οδηγούσε από την αναγόρευση του Κόζιμου σε μαϊστορα του τάγματος, το γάμο της ανιψιάς του με το Γάλλο βασιλιά, τη συμμετοχή του τάγματος στη Ναύπακτο και τις αλώσεις πλοίων στο Αιγαίο –κινήσεις συμβολικού, διπλωματικού και μικρού επιχειρησιακού χαρακτήρα– στις κατεξοχήν αντιπαραθέσεις και θριάμβους επί των αλλόθρησκων. Έτσι, η Πρέβεζα συνιστούσε σημαντικό νομιμοποιητικό σταθμό της δραστηριότητας των Μεδίκων και του τάγματος, αποτελώντας όχι πια μια απλή επιχείρηση, αλλά κορύφωση και αφετηρία ταυτόχρονα της δράσης τους.

Αν και ο πίνακας του Ligozzi είναι πολύ αξιόπιστος από πραγματολογικής πλευράς, φέρει ήδη σημάδια εξιδανισμού. Η μάχη των δύο αντιπάλων

στο προάστιο παρουσιάζεται μαζικότερη και κρισιμότερη από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα, ενώ ο ίδιος ο ατείχιστος οικισμός δεν παίζει κάποιο ρόλο, είτε ως αδιάφορος δραματουργικά, είτε για να ενταθεί η εντύπωση μιας δύσκολης εκπόρθησης, η οποία συμβολίζεται από τα κυκλώπεια τείχη του φρουρίου που κατακλύζουν τη ζωγραφική επιφάνεια αλλά δεν απεικονίζονται παραδομένα στις φλόγες· ίσως, όμως, και γιατί η εμφάνιση ενός μη στρατιωτικού στόχου, συνδυαζόμενη με τους παριστάμενους αιχμαλώτους που αποδίδονται ως αμέτοχοι, θα παρέπεμπε πολύ πιο έκδηλα στα χαρακτηριστικά πειρατείας και λεηλασίας που είχε η επιχείρηση. Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές ότι η συμπερίληψη αιχμαλώτων και λαφύρων ήταν αυτονόητη ακόμη και σε ένα θρησκευτικό χώρο, αφού αποτελούσαν προϋπόθεση και μέρος της μεθοδολογίας του τάγματος!

Η ιδεολογική χρήση του 1605 συνεχίζεται και στην επιγραφή που συνοδεύει τον πίνακα, όπου στη Λατινική εξηγείται ότι πρόκειται για το ισχυρότατο τουρκικό φρούριο στην Ακτία Νικόπολη –το όνομα της Πρέβεζας δεν αναφέρεται– επί της οποίας επιτέθηκαν οι πέντε τριήρεις του τάγματος υπό την αιγίδα του Φερδινάνδου και ανδρείως την πολιορκήσαν και την κυριεύσαν: Εδώ, διαμέσου της συνειρμικής χρήσης των ονομάτων και μιας ταύτισης που ανάγεται ήδη στον Κόζιμο, ο Φερδινάνδος εμφανίζεται ως άλλος Αύγουστος, του οποίου οι τριήρεις επιτυγχάνουν μια σπουδαία νίκη, εφάμιλλη εκείνης του Ακτίου, στο ίδιο ακριβώς μέρος, με ηττημένους αυτήν τη φορά τους Τούρκους.⁹⁷

Η συσσωρευση, μετατόπιση, υπογράμμιση ή αποσιώπηση γεγονότων, η εξιδανίκευση καταστάσεων, η ιδεατή, αλλά *α-τοπική* σύνδεση με την υπόλοιπη Ιστορία, η μετωνυμική χρήση της ως Νικόπολης, μετέτρεψαν την Πρέβεζα σε μια ετεροτοπία, σε έναν άλλον τόπο με μυθολογικές διαστάσεις που ξεπερνούν τη γεωγραφική της θέση, αλλά είναι κατάλληλες για την *ένθεσή* της στην οροφή της «πολιτικής εκκλησίας» ενός τάγματος, ως κυριολεκτικού κολοφώνα στην πορεία του.

Αν στην Πίζα η δόξα για τη νίκη του 1605 ανήκε, κατά κύριο λόγο, στο τάγμα, στη Φλωρεντία, την έδρα του Δουκάτου, επέστρεφε στο Φερδινάνδο, και μάλιστα σε ένα χώρο άμεσα συνδεδεμένο με τη δυναστεία των Μεδίκων, στο Palazzo Pitti. Αρχικά χτισμένο το 15^ο αιώνα για τον πλούσιο έμπορο που ακόμη φέρει το όνομά του, πέρασε στα μέσα του επόμενου αιώνα στα χέρια των Μεδίκων, όταν το αγόρασε η σύζυγος του Κόζιμου, Ελεονόρα του Τολέδου, για να χρησιμοποιηθεί ως κατοικία του δούκα. Από τότε ήταν η έδρα των Μεδίκων, αλλά και της δυναστείας της Λορραίνης που τους ακολούθησε. Οι Μεδικοί προέβησαν σε συνεχείς μετασκευές και επεκτάσεις του κτηρίου, συ-

⁹⁷ Για τη σύνδεση και ταύτιση των Μεδίκων με τον Αύγουστο βλ. παρακάτω.

γκεντρώνοντας εκεί μια τεράστια και ανυπολόγιστης αξίας συλλογή έργων τέχνης που σήμερα μαζί με τη συλλογή στο Uffizi αποτελούν τους δύο μείζονες μουσειακούς πόλους της Φλωρεντίας.⁹⁸

Στον πρώτο όροφο του κτηρίου, όπου βρίσκονταν και τα βασιλικά ενδιαιτήματα (*appartamenti reali*), ο Φερδινάνδος προχώρησε στα διαμερίσματα δεξιά της κεντρικής αυλής, δηλαδή στους χώρους φιλοξενίας υψηλών επισκεπτών που έφεραν το όνομα «*quartiere dei cardinali e prinzipi forestieri*», σε ένα ευρύ εικονογραφικό πρόγραμμα που απέβλεπε στην αποθέωση του ιδίου και της δυναστείας του. Στην αίθουσα με το όνομα Sala di Bona, που επικοινωνούσε με τον κύριο και μεγαλύτερο χώρο υποδοχής του ανακτόρου –αυτόν που σήμερα είναι γνωστός ως Sala Bianca εξαιτίας της μεταγενέστερης λευκής διακόσμησής του– αποφασίστηκε να φιλοτεχνηθούν οι δύο μέγιστες κατακτήσεις του τάγματος, εκείνες της Πρέβεζας και της Bona.⁹⁹

Η Bona ήταν η αρχαία Ιπώνα στα παράλια της σημερινής Αλγερίας, η πόλη στην οποία χρημάτισε επίσκοπος ο Ιερός Αυγουστίνος. Ταυτόχρονα, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αποτελούσε ένα από τα σπουδαιότερα ορμητήρια των Μπαρμπαρέζων πειρατών, με πληθυσμό περί τους 6.000 κατοίκους. Έτσι, όταν, μετά από συντονισμένη επίθεση του ναυάρχου Inghirami και του επικεφαλής των χερσαίων δυνάμεων Silvio Piccolomini, αλώνεται στις 16 Σεπτεμβρίου 1607, το γεγονός θεωρείται δικαίως από συμβολικής, στρατηγικής και οικονομικής πλευράς –σημειώνουμε μόνον ότι οι αιχμάλωτοι έφθασαν τους 1500– ως η μεγαλύτερη επιτυχία του τάγματος. Μολαταύτα, όταν δόθηκε το 1608 στο Φλωρεντινό ζωγράφο Bernardino Poccetti και το συνεργείο του η εντολή να εικονογραφήσει την αίθουσα του ανακτόρου Pitti, Πρέβεζα και Bona έτυχαν στη γνωστότερη παραγγελία της καριέρας του ίσης μεταχείρισης.¹⁰⁰

Ο Poccetti, ένας εμπειρότατος ζωγράφος μεγάλων επιφανειών, που είχε συνεργαστεί και με τον Ligozzi, επέλεξε τους επιμήκεις τοίχους της αίθουσας για να τοιχογραφήσει αντικριστά τα δύο γεγονότα, τα οποία, με την εξαίρεση μιας μικρής ζώνης με μονοχρωματικές παραστάσεις στο κάτω μέρος, καταλαμβάνουν όλη την υπόλοιπη επιφάνεια.¹⁰¹

⁹⁸ Για την ιστορία του ανακτόρου από την περίοδο των Μεδίκων και ύστερα βλ. BERTELLI 2002.

⁹⁹ Σχεδιάγραμμα των χώρων κατά την εποχή των Μεδίκων στο: BERTELLI 2002, εικ. 2 με υπόμνημα στη σ. 86.

¹⁰⁰ Για την επιχείρηση στη Bona βλ. μεταξύ άλλων GEMIGNANI 1994.

¹⁰¹ Ο Poccetti ήταν γνωστός για τη διακόσμηση κτηριακών προσόψεων, αλλά και για έργα θρησκευτικού περιεχομένου σε διάσημες εκκλησίες της Φλωρεντίας όπως η Santissima Annunziata και η Santa Maria Novella. Καλλιτεχνικά κινήθηκε προς μια πιο νατουραλιστική κατεύθυνση σε σχέση με τον επικρατούντα μανιερισμό: για το ζωγράφο βλ. VASETTI 1986. – Για την εικονογράφηση της Sala di Bona βλ. PEGAZZANO 2001, όπου και έγχρωμες

Το φρέσκο της Πρέβεζας (Εικ. 12) παρουσιάζει στη σύνθεση ομοιότητες και διαφορές με τον πίνακα της Πίζας. Και εδώ υπάρχει μια συγχρονική απόδοση των γεγονότων, όπου το πίσω μέρος της παράστασης καταλαμβάνεται από το φρούριο, ενώ το μπροστινό από τις εχθροπραξίες. Πραγματολογικές λεπτομέρειες υπάρχουν και εδώ, όπως η απεικόνιση της αποβίβασης επάνω δεξιά, η πορεία του στρατεύματος προς το φρούριο, η ανατίναξη της πύλης και ο εμπρησμός της γαλεότας στο λιμάνι. Το φρούριο στα βασικά του χαρακτηριστικά (τείχος, πύργοι) αποδίδεται αρκετά αληθοφανώς, αν και κάπως σχηματοποιημένα. Ο καλλιτέχνης πρέπει να είχε σχέδια της επιχείρησης και της περιοχής υπόψη του, καθώς μας μεταφέρει μια πιο πανοραμική εικόνα του χώρου με το λόφο του Αγίου Γεωργίου δεξιά και τις στραμμένες προς τη Λευκάδα γαλέρες αριστερά, της οποίας το πεντάγωνο φρούριο επίσης αποδίδεται ορθά. Κοινή στα δύο έργα είναι, εξάλλου, η απουσία του οικισμού, αλλά και η προσπάθεια «γιγαντοποίησης» του φρουρίου, του οποίου η πυρπόληση σημαίνεται μόνον υπαινικτικά. Όμως, η προσέγγιση είναι διαφοροποιημένη: Οι αιχμάλωτοι και τα λάφυρα δεν εμφανίζονται, ενώ αυτό που πραγματικά ενδιαφέρει, είναι η σύρραξη των δύο αντιπάλων που χωρίζονται προοπτικά σε δύο μισά, τα οποία γεφυρώνονται μόνον στο πρώτο επίπεδο από το ζεύγος των δύο μορφών, του πεσμένου Οθωμανού και του ιπότη που τον καταβάλλει. Οι δύο πολεμιστές δρουν παραδειγματικά και για τους άλλους εμπλεκόμενους: Από τη μία πλευρά, ο ήδη ηττημένος Μουσουλμάνος με το χαρακτηριστικό κάλυμμα της κεφαλής, από την άλλη ο Χριστιανός που σε αντίθεση με τους ιπότες του Ligozzi δεν φέρει απαστράπτουσα πανοπλία, αλλά εμφανίζεται σε ηρωική γυμνότητα και φορώντας ρωμαϊκό κράνος. Εδώ, λοιπόν, δεν παρουσιάζεται μόνον η μάχη της Πρέβεζας, αλλά ένας συνεχής αγώνας της Δύσης εναντίον της Ανατολής, που ξεκινά στο Άκτιο και συνεχίζεται επάξια από το τοσκανικό τάγμα.

Πιθανώς, η επικέντρωση στη σύρραξη οφείλεται στο γεγονός ότι το όνομα της Πρέβεζας είχε ήδη κατακτήσει σταθερή θέση στη μυθολογία του τάγματος, οπότε οι λεπτομέρειες της άλωσης ή των άμεσων κερδών του σε λάφυρα δεν είχαν πια σημασία. Η επιγραφή στο πάνω μέρος της τοιχογραφίας δείχνει προς αυτήν την κατεύθυνση καθώς διαβάζουμε: «Si acquista il Di. III. di Maggio MDCV la Prevesa in Albania città già detta Nicopoli da Agosto». Εδώ πλέον ούτε χρησιμοποιείται η Λατινική, ούτε παραλείπεται το όνομα της Πρέβεζας. Τουναντίον, αναφέρεται αυτό πρώτο και επακολουθεί η επεξήγηση ότι πρόκειται για τη Νικόπολη του Αυγούστου. Σε αντίθεση με την εκκλησία της Πίζας, όπου η πόλη συμπαρασύρεται από την ιστορία χάνοντας

απεικονίσεις των δύο πινάκων (η παραπομπή στην αρίθμηση των εικόνων είναι εσφαλμένη στο κείμενο, καθώς ο σωστός αριθμός για το φρέσκο της Πρέβεζας είναι ο 19b)· βλ. και PADOVANI 2002, 243 με εικ. 25· παραπέμπω, τέλος, και στο VASETTI 2003, το οποίο δεν μου ήταν προσβάσιμο.

ΕΙΚΟΝΑ 12: Η κατάληψη της Πρέβεζας το 1605.
 Τοιχογραφία του Bernardino Rocetti στη Sala di Bona
 του Palazzo Pitti στη Φλωρεντία
 (PEGAZZANO 2001, 137 εικ. 19b)

το όνομά της, στη Φλωρεντία είναι ιστορία που αποτελεί την ένδοξη συνέχεια του παρελθόντος. Η Πρέβεζα, διαγράφοντας την ταπείνωση του 1538, είναι πια ο ίδιος τόπος με τη Νικόπολη που πήρε το όνομά της από τον Αύγουστο· τα ανδραγαθήματα των ιπποτών του δούκα διαδέχονται εκείνα του Αυγούστου· ο δούκας ταυτίζεται με τον Αύγουστο.¹⁰²

¹⁰² Η ταύτιση της δυναστείας με τον Αύγουστο ήταν μια βασική συνισταμένη της προπαγάνδας των Μεδίκων, της οποίας εκτεταμένη χρήση έκανε ο Φερδινάνδος που συχνά παρουσιάζονταν ως ο νέος Αύγουστος, παραλληλίζοντας ταυτόχρονα τους Αγιοστεφανίτες με τους Αργοναύτες. Υπό αυτήν την έννοια, η Πρέβεζα πρόσφερε μια ιδεολογική νομιμοποίηση που η Bona –σε επίπεδο επιχείρησης ασυγκρίτως πιο σύνθετη και επικερδής– δεν ήταν σε θέση να προσφέρει. Δεν είναι τυχαίο ότι η επιγραφή της τοιχογραφίας με την κατάληψη της αφρικανικής πόλης αναφέρει μόνο το όνομα της πόλης και την ημερομηνία κατάληψης, χωρίς αναγωγή στο παρελθόν. Για τη σχέση των Μεδίκων με τον Αύγουστο βλ. PEGAZZANO 2001, 137. Ενδιαφέρον είναι επιπλέον ότι στο εικονογραφικό πρόγραμμα της αίθουσας, που διέπεται από πλήθος παραπομπών στην αρχαιότητα, συμπεριλαμβάνεται και μικρότερο φρέσκο με θέμα την παρουσίαση «Τούρκων» αιχμαλώτων στο Φερδινάνδο από τον Piccolomini. Ο δούκας, με θώρακα και καθήμενος σε θρόνο, εμφανίζεται ως Ρωμαίος αυτοκράτορας, ενώ και ο στρατιωτικός με την ακολουθία του φορούν ρωμαϊκούς θώρακες· αυτόθι 139 με εικ. 19c.

Γι' αυτούς τους λόγους, η Πρέβεζα έχει επιφανή θέση σε έναν από τους αντιπροσωπευτικότερους χώρους της Φλωρεντίας, όπου απεικονίζονται τόποι με θεμελιακή αξία για το τάγμα και τον Φερδινάνδο: η Πρέβεζα, η Βονα και η ναυτική βάση του τάγματος, το Λιβόρνο· λιμάνια που γέμισαν με δόξα τη Φλωρεντία και τώρα συνενώνονται μέσω της τέχνης σε έναν άλλον, σπουδαίο χώρο υπό το βλέμμα του Κόζιμου, ο οποίος περιβαλλόμενος από τις αλληγορίες της Αρετής και της Σύνεσης, εποπτεύει από την οροφή της σάλας τα κλέη της δυναστείας του.¹⁰³ Αν ο M. Foucault έχει δίκιο στο κείμενο που αναφέραμε προηγουμένως, υποστηρίζοντας ότι το πλοίο είναι η κατεξοχήν ετεροτοπία, τότε και η Πρέβεζα-Νικόπολη, μια πόλη με πολλά πρόσωπα και πολλές ιστορίες στο φορτίο της, μια πόλη που –όπως και τα πλοία που διαφέντεψαν τη μοίρα της άλλοτε για καλό κι άλλοτε για κακό– ταξιδεύει από τα παράλια του Ιονίου στο ανάκτορο των Μεδίκων, γίνεται κι αυτή με τη σειρά της ένα πλοίο, μια πολύχρωμη ετεροτοπία.

Ως οργανικό πια μέρος της δυναστικής μυθολογίας των Μεδίκων η Πρέβεζα συνέχισε να αποτελεί πόλο αναφοράς και τα επόμενα χρόνια. Έτσι, ο Κόζιμος Β΄, γιος και διάδοχος του αποθανόντος το 1609 Φερδινάνδου, προσπαθώντας να στηρίξει ιδεολογικά τη δική του προσπάθεια επέκτασης του τάγματος στην ανατολική Μεσόγειο, αποφάσισε το 1614 να προβεί στην έκδοση μιας σειράς χαλκογραφιών με γενικό τίτλο *Le Battaglie dei Medici*, όπου παρουσιάζονταν λαμπρές στιγμές της φερδινάνδειας περιόδου. Φυσικά, το έργο, που έφερε σε πέρας ο περίφημος Γάλλος σχεδιαστής και χαλκογράφος Jacques Callot, περιείχε υποχρεωτικά και μια πολύ πιστή αναπαραγωγή της άλωσης της Πρέβεζας του Poccetti.¹⁰⁴

Όμως, και στην ποιητική εξύμνηση των Μεδίκων, η Πρέβεζα παρέμεινε απαραίτητο σύμβολο. Ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές της περιόδου, ο Gabriello Chiabrera, έγραψε πληθώρα έργων για τη δυναστεία, μεταξύ αυτών λιμπρέτα των πρώτων μελοδραμάτων που οδήγησαν στη δημιουργία της όπερας ως μουσικού είδους και εγκώμια, δηλαδή επαινετικά ποιήματα. Η ιδιαιτερότητα του ποιητή, που έμεινε γνωστός ως ο «Ιταλός Πίνδαρος», είναι η βαθιά γνώση της αρχαίας ποίησης και κυρίως εκείνης του μεγάλου Θηβαίου, καθώς και η σύνθεση ωδών κατά το πινδάρειο πρότυπο. Το 1619 εξέδωσε μια συλλογή 13 ωδών αφιερωμένη στον Κόζιμο Β΄ με γενικό τίτλο *Canzoni di Gabriello Chiabrera per le galere della Religione di S. Stefano* και θέμα τις σημαντικές κατακτήσεις του τάγματος. Η τρίτη ωδή επιγράφεται «Quando nelle Bocche di Bonifazio conquistossi una galera d'Algeri, e si soprese la Prevesa; si fero schiavi 331, e si presero pezzi d'artiglieria 69». Αν και ο κυνικός τίτλος με την απαρίθμηση αιχμαλώτων και όπλων από την κατάληψη

¹⁰³ Για τις τοιχογραφίες του Λιβόρνου και του Κόζιμου βλ. PEGAZZANO 2001, 139 με εικ. 19d.

¹⁰⁴ Για τη σειρά και τη χαλκογραφία της Πρέβεζας βλ. ROMEI 2001, κυρίως 98 κ.ε. με εικ. 3.

της γαλέρας και την άλωση της Πρέβεζας στερείται οποιασδήποτε ποιητικής διάστασης, η ωδή, σε γνήσιο πινδάρειο ύφος, δημιουργεί έναν άπειρο χωροχρόνο με πλήθος μυθολογικών και παλαιοδιαθηκικών αναφορών, όπου η αλωμένη Πρέβεζα ατενίζοντας τα απογυμνωμένα τείχη της γίνεται μέρος ενός διαλογισμού για το θαύμα της νίκης μιας μικρής δύναμης επί μιας αυτοκρατορίας, για τη μοίρα του ανθρώπου και τη θέληση του Θεού. Είμαστε πολύ μακριά από το στεγνό ύφος των αρχειακών εγγράφων – η Πρέβεζα μεταμορφώνεται για μια ακόμη φορά, γίνεται ο έτερος τόπος της ποίησης.¹⁰⁵

Ε. Επιλεγόμενα

Η δήωση των Φλωρεντινών δεν έφερε για την Πρέβεζα, όπως προείπαμε, ανεπανόρθωτες καταστροφές· οι ρυθμοί επανήλθαν – όμως κάτι είχε αλλάξει. Με τη σταδιακή μείωση του ενδιαφέροντος των Ισπανών για την ανατολική Μεσόγειο και την αποτυχία μιας δεύτερης προσπάθειας για ξεσηκωμό του Διονυσίου Σκυλόσοφου το 1611, που έκλεισε τον κύκλο των επαναστατικών κινήματων που ξεκίνησαν στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, επήλθε στον ελληνικό χώρο αυτό που ο Ι. Χασιώτης ονόμασε «αποκαρδίωση».¹⁰⁶ Η επιχείρηση των Αγιοστεφανιτών ιπποτών –όπως ελπίζουμε έγινε φανερό– συνέβαλε καθοριστικά στη ματαίωση των όποιων προσδοκιών. Κάποιες περιοχές θα περίμεναν μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα για να ξεκινήσουν τον αγώνα για απελευθέρωση. Άλλες, όπως η Πρέβεζα, θα ζούσαν από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα την εναλλαγή του Τούρκου με το Βενετό κατακτητή, βιώνοντας μια πιο διευρυμένη ιστορική και πολιτισμική εμπειρία, που της επέβαλε μεν μια μεγαλύτερη παραμονή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την έφερε, ωστόσο, εγγύτερα στα δυτικά πρότυπα. Κατά έναν παράδοξο ιστορικό τρόπο, οι Βενετοί που ωφελήθηκαν από την ακύρωση των επαναστατικών σχεδίων κατά των Τούρκων στις αρχές αυτού του αιώνα, ήταν εκείνοι που αργότερα μεταλαμπάδευσαν αυτά τα πρότυπα στην πόλη του Αμβρακικού. Τι έμεινε, όμως, από τα γεγονότα της άνοιξης του 1605;

Πρώτα η επιφυλακτικότητα. Όταν σχεδόν 80 χρόνια μετά, το 1684, οι Βενετοί έρχονται ως αντίπαλοι των Τούρκων –και το τάγμα κάνει πάλι την εμφάνισή του κάτω από τα τείχη της Πρέβεζας, αλλά πια με μια μάλλον τυπική συμμετοχή– η βοήθεια από τους ντόπιους Έλληνες δεν είναι μεγάλη.¹⁰⁷ Ίσως

¹⁰⁵ Για τον Chiabrera, το έργο του για τους Μεδικούς και τη συλλογή που συζητήθηκε βλ. CONRIERI 2001· για το κείμενο της ωδής βλ. CHIABRERA 1757, 133 κ.ε.

¹⁰⁶ ΧΑΣΙΩΤΗΣ 2001, 216 κ.ε.

¹⁰⁷ Για τις μικρές δυνάμεις του τάγματος που πήραν μέρος στην κατάληψη της Πρέβεζας το 1684 βλ. GUARNIERI 1960, 244 κ.ε.

έπαιξε ρόλο η μοιρολατρία, ίσως η πικρή μνήμη της ματαίωσης μιας εκστρατείας που θα απελευθέρωνε με τη βοήθεια των Χριστιανών της Ευρώπης πολλούς Έλληνες και θα ξεκινούσε ακριβώς από τούτον τον τόπο· αντ' αυτού, Χριστιανοί μαζί με Μουσουλμάνους να οδεύουν στοιβαγμένοι προς τα σκλαβοπάζαρα, λανθασμένα ή από πολιτική πρόθεση. Αν μας διδάσκουν κάτι αυτά τα γεγονότα, είναι η εύθραυστη και ευμετάβολη φύση του αυθαίρετου χωρισμού των ανθρώπων σε εχθρούς και φίλους, ημέτερους και ξένους, ομόφρονες και αλλόδοξους, όπου, βάσει σκοπιμοτήτων, ο σύμμαχος μετατρέπεται αστραπιαία σε αντίπαλο, αυτός που θα σώσει σε θύτη, αυτός που θα σωθεί σε θύμα.

Μολαταύτα, υπάρχει και μια άλλη πλευρά. Ένας μικρός τόπος συμπαρασύρεται στη δίνη της μεγάλης ιστορίας, γίνεται, έστω και παθητικά, κέντρο της για κάποιες στιγμές – σημαντικές όμως στιγμές, που η μια παραπέμπει στην άλλη: Το 1538 μ.Χ. φέρνει με θλίψη στη θύμηση των Ευρωπαίων το 31 π.Χ., ενώ το 1605 συνενώνεται στη μνήμη και την τέχνη της Φλωρεντίας –μιας υπερδύναμης του πολιτισμού– με το 31 π.Χ. για να ανατρέψει το 1538 μ.Χ. Έτσι, μια μικρή πόλη αναδύεται μέσα από τους γεωπολιτικούς συσχετισμούς που την καθορίζουν και καταγράφει την ύπαρξή της στην ευρωπαϊκή ιστορική μνήμη, ακόμη και ως εικόνα ή ποιητικό σχήμα. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα είδος ιστορικής αναγκαιότητας που ξαναβάζει την πόλη στην ιστορία: οι Βενετοί θα συνδέσουν κι αυτοί την Πρέβεζα με τη Νικόπολη και τα διάσημα γεγονότα, οι περιηγητές επίσης.¹⁰⁸ Η πόλη γίνεται ένας *υπερ-τόπος* που οι ιστορικές αναφορές του είναι ευρύτερες από το ειδικό βάρος του· η ιστορία και η τέχνη την εγκαθιστούν στη Φλωρεντία, τη Βενετία, σε όλη την Ευρώπη – κι ακόμη πιο πέρα! Υπό αυτήν την έννοια, η Πρέβεζα διαθέτει την παραδειγματική αξία μιας πόλης-λιμανιού που έχει τη δυνατότητα να εντυπωθεί στη συλλογική συνείδηση με τη δική της χαρακτηριστική ατμόσφαιρα. Ως προς ένα βαθμό το έχει ήδη πετύχει, καθώς ένα δυσάρεστο γεγονός, η αυτοχειρία ενός ποιητή, την έχει εγγράψει ως κατεξοχήν λογοτεχνικό τόπο, του οποίου οι θετικές συνδηλώσεις έχουν πια κατά πολύ ξεπεράσει και μεταβάλει τις αρνητικές. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με το 1605, ένα κατ' ουσίαν αρνητικό γεγονός, το οποίο διαμέσου της καλλιτεχνικής μετουσίωσής του μετατρέπεται σε μόνιμο πολιτισμικό γεγονός (*factum*), που με τη σειρά του ενθέτει τον τόπο στον πυρήνα της ευρωπαϊκής μνήμης. Είναι στο χέρι εκείνων που ασχολούνται με την ιστορία αυτής της πόλης και των κατοίκων της να ανασυνθέσουν την παράδοσή της ενσωματώνοντας κι αυτές τις όψεις της που μέχρι σήμερα έμειναν άγνωστες και ανενεργές.

¹⁰⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι η Πρέβεζα σε ιστορικά ή περιηγητικά κείμενα ταυτίζεται εσφαλμένα με τη Νικόπολη, παγιώνοντας, όμως, ακούσια αυτήν τη σύνδεση. Ενδεικτική είναι, επίσης, η σύνδεση της Πρέβεζας με τη Νικόπολη στην αναφορά (*Relatione*) για την κατάκτησή της από τους Βενετούς το 1717: ΔΟΝΟΣ 2005, 24 με υποσημ. 11.

Παραρτήματα

1.

Έκθεση του Giovanni di Biagio da Salonicco για την Πρέβεζα (1605)
 Βιβλιοθήκη Guarnacci στη Βολτέρρα, χειρόγραφο αρ. 11035 με τίτλο «Nota di diverse sorprese da farsi di piazze nemiche messe insieme da me Iacopo Inghirami ammiraglio delle galere della Sacra Religione di Santo Stefano per S.A.S.-1612», σ. 9-10, όπως μεταγράφεται στο: GEMIGNANI 1996, 353-354, αρ. 23.

Relazione della Previsa data da Gio(vanni) di Biagio da Salonicho consigliere delle galere in Livorno. 1605.

La Previsa risiede in piano et è maggiore d'Antigniano; dice che da levante la marina bagna le muraglie et da tramontana vi è il fosso qual dice esser di larghezza quanto q(ues)to di Livorno, è pocho fondo, vi sarà un palmo d'acqua con fangho assai. Tiene solo una porta con la contra porta dalla parte di tramontana et vi si va per ponte, quale dice non si alzar mai ne di notte. Il piu dice che vi sara da 80 homini da combattere, quali hanno tutti le loro armi come archibusi et archi et loro scimitarra et che in tutto vi sarà da 150 anime; non vi è christiani né giudei, solo qualche povera donna che serveno alli turchi. Vi sarà in tutto da 25 pezzi d'artiglieria fra grossi et piccholi; dice che de(tt)o l(uogho) è fiancheggiato da torre et che tenghono le cannoniere ha raso di terra, di grandezza che un homo puole entrare, ma che le tenghono serrate con portelli; quelle che guardano verso levante gli portelli sono marci. Lo sbarco lo vorria fare da ponente un miglio in circha et la strada per andare al luogho è buona. Dice che dove vuol fare lo sbarcho vi è un monticello che prima non vi si faceva guardia, ma hora dubita non vi faccino guardia per il timore che tenghono.

Dentro del castello fanno la guardia per ordinario, ma che non sogliono fare troppo buone guardie. Dice che in d(ett)o l(uongho) si puole entrare per la scalata perché le muraglie non sono alte piu che 4 passi et anche con il petardo si puole entrare per la porta et cannoniere, che non puole venire il soccorso ne di cavaleria ne di fanteria per un giorno. Al rimbarcare della gente essendo preso il luogho, le galere vadino sotto la piazza che vi si puole fare scala.

La fattione la vorria fare di notte et dove vuol far lo sbarcho solo la bastardella puole fare scala mediante alcuni scogli che vi sono.

Dice che quando le galere saranno 30 miglia lontano dal luogho che lui si piglia la caricha di condurre le galere al subd(ett)o sbarcho et di poi la gente alla piazza.

Questa piazza fu presa da cinque galere di S(ua) A(ltezza) S(erenissima) alli 3 di maggio 1605, le quali galere erano comandate da Iac(op)o Inghirami amm(iragli)o di esse et in terra comandò il sig(no)re Federigho Ghisillieri [sic] m(aestr)o di campo della fanteria di esse. Si fece stiavi numero 242 anime, si predò 46 pezzi d'artiglieria, si abbrucio una galeotta di 21 bancho. Vi è un borgho tutto habitato da greci.

2.

Καταχώρηση του F. Settimanni για την κατάληψη της Πρέβεζας (1605)
Κρατικά Αρχεία της Φλωρεντίας, *Memorie Fiorentine Ms. 131* (τ. VI), όπως μεταγράφεται στο: GUARNIERI 1960, 312-313, αρ. 16.

Addi III di Maggio 1605. Martedì.

Nel prossimo passato mese di aprile di detto anno, essendo partite cinque Galee della Religione di Santo Stefano dal Porto di Livorno per fare per ordine del Granduca l'impresa della Fortezza della Prevesa, situata sul Mare a' confini dell'Albania, e della Morea, ed avendo nel precedente giorno di Lunedì giunti all'Isola Antipaxo predata una nave, indetto giorno di Martedì fecero la detta Impresa della Prevesa, che riuscì felicemente. La gente da sbarco di dette Galee in n. di 400 soldati erano comandate dal Signor Federigo Ghisiglieri Maestro di Campo, e stipendiato dal Granduca medesimo. Fatto detto sbarco vicino a detta Fortezza tre miglia, presero primieramente un Borgo di 300 case, ch'era distante alla Fortezza mezzo miglio, indi presero la fortezza istessa difesa da 80 giannizzeri in circa, perciocchè di 300 che stavano in quel presidio il restante erano alla Mercanzia delle sete, ed in corso. Fu adunque saccheggiato il detto Borgo, ed arsa la Fortezza, dove ciascuno aveva fatto buon bottino di roba, che vi era, e portati via n. 47 pezzi di cannone tra grandi, e piccoli, che furono imbarcati sopra la Nave presa nel precedente giorno. Fu dato ancora fuoco ad una Galeotta di 18 Banchi ch'era in quel Porto. Ritornate le Galee ad Antipaxo fu fatta la rasegna di tutti gli Schiavi, che furono al n. di 203. parte di quali poi furono lasciati a Messina per di quivi esser mandati quei da riscatto dallo scrivano generale a Livorno coll'Artiglieria, donendo le sudette cinque Galee ritornare in Levante per fare nuovi danni a' Turchi.

3.

Τα σχετικά με την άλωση της Πρέβεζας αποσπάσματα του υπομνήματος των Ελλήνων προς τον Ισπανό βασιλιά Φίλιππο Γ' (1606)

Γενικό Αρχείο της Simancas, E 1 103 F 237. Η ορθογραφημένη μεταγραφή και η σελιδαρίθμηση του χειρογράφου σύμφωνα με το: FLORISTAN 1988, τ. Α', 166-191, έγγραφο αρ. 10.¹⁰⁹

| **f. II** [...] *Τώρα θέλομε(ν) να αναφέρωμεν διά το νεγκότζιο όπου ενεγοτζί/άραμεν με τους βιτζιρέδες της Ανάπολης [ολίγο(ν) τίποτες supra], και απέκει να έρθουμεν εισέ το(ύ)το το/ συμβούλιο(ν) το καινούριο και την απόφασιν που εστήσαμεν τώρα αφούτες επήραν/ του δούκα τα κάτεργα την Πρέβαν.*

| **f. III** [...] *Και ο βιτζιρές, αυτός που είναι τώρα εις την Ανάπολη(ν), πάλε μας έστειλεν τον Γερόλυμον/ Κόπη με άλ(λ)ους δυο καπετάνους, ο ένας τον έλεγαν καπετάν Μιχέλη, τον άλ(λ)ον καπετάν Βασίλη, και/ ήρθαν πάλε εις τους Κόρφους και εστάθηκαν 4 μήνες και ενεγοτζιάριζαν· και οι Κορφοί/ είναι χώρα της Βενετίας. Και εγνώρισαν διά τι δουλειά(ν) ήρθαν και τα κάμουν, και από/ τους Κορφιάτες πιστεύο(ν)ν (ν)α είταν η αιτία που ήρθαν τα κάτεργα της Φλωρέντζας και επή/ραν την Πρέβεζαν. Και η Πρέβεζα είναι από τόπους μας μακριά οχτώ λέγες, και εις τους/ τόπους μας είναι το κεφάλι του νεγκοτζίου· και διά τούτο ήρθαν και την επήραν απόστα, διά/ να χαλάσουν το νεγκοτζιο. Και ήρθαν με πέντε κάτεργα και την επήραν τη(ν) ν(ύ)χτα. Αν ερχόνταν/ και δυο κάτεργα, την έπαιρναν, διότις οι Τούρκοι δεν το έβαναν εις το νου τους και εκοι/μού(ν)ταν. Αμ(μ)ή αν ερχόνταν φανερά, ουδέ μία χοντρή αρμάτα δεν ημπόρη(σ)εν να την πάρη/ ότι είχαν 175 κομ(μ)άτια λουμπάρδες. Ωσάν πως ύπαν και της Μάλτας 4 κά/τεργα [που ήσαν supra] και επήραν τα δύο | **f. IV** καστέλ(λ)ια/ του Νεοπάχτου και της Πάτρας. Εκείνον τον καιρόν οι Τούρκοι εκοιμού(ν)ταν και δεν εφύλαγαν, και δυο κάτεργα/ να επήγαιναν, τα έπαιρναν. Αμ(μ)ή γι' ας ύπαν τώρα που άνοιξαν οι Τούρκοι τα μάτια τους και φυλάγου(ν) όλην/ νύχταν με μεγάλες φύλαξες· για ιδέτε, πέρσι σαν ύπαν της βασιλεία(ς) σου τριάντα κομ(μ)άτια κά/τεργα με της Μάλτας ημπόρεσα(ν) να κάμουν τίποτες, μόν(ε) επεριδιάβασαν όλους τους τόπους και όπου και αν ύπαν τους αγροίκησαν, και έτσι εγύρισαν άπραγοι, διότις ο Τούρκος ως τη(ν) τώρα ε/κοιμού(ν)ταν και δεν έβανεν εις το(ν) νουν του τίποτες. Της Μάλτας τα κάτεργα και του δούκα της Φλωρέντζα(ς)/ άνοιξαν τα {μα} μάτια των Τούρκων, που τα είχαν κλεισμένα, και τον εξύπνησαν, που εκοιμού(ν)ταν/ και δεν έβαναν*

¹⁰⁹ Για τεχνικούς λόγους στο κείμενο ακολουθείται το μονοτονικό σύστημα. Στην έκδοση του χειρογράφου από τον Floristan, το κείμενο παρατίθεται, εκτός από την ορθογραφημένη, και στην αρχική του μορφή. Εκεί και η ακριβής αριθμηση των στοιχών. Όλο το υπόμνημα στην αρχική μορφή του τώρα και στο: ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 35-47.

εις το(ν) νουν τους τίποτες· η αιτία δεν είναι από εμάς που εξύπνησεν ο σκύλος.

| **f. VII** [...] Και οι χριστιανοί α(ν) δεν ιδούν την αρμάτα της βασιλεία(ς) σου σα να πάρη/ δυο κάστρα και {και} τρία, και να φερμάρη καλά, και να σταθή, κανείς δεν ταράζεται, διότις είδεν/ την πρόβα(ν) πως έκαμαν της Μάλτας τα κάτεργα στα καστέλ(λ)ια, και του (δούκα) Φιωρέντζα(ς) στην Πρέβεζα(ν)· και επήραν τα κάστρη και τα εκούρσεψαν· απέκει τα (α)φήκαν και έφυγαν, και αν ήθελαν ταραχτεί τίποτες,/ όλους τους έκοφταν.

4.

Περιγραφή της κατάληψης του φρουρίου Πρέβεζας στο: FONTANA 1701.

[Σελίδα 117]

[...] *Dall'Imprese di mare, possiamo ora a quelle di terra, nelle quali si mostrò egualmente valoroso l'Inghirami. La sorpresa di Scio, riuscita meno felicemente della speranza, non tolse l'animo a Ferdinando per simili conquiste; ma più tosto glie l'aggiunse. Pensò dunque di portare a' Nemici del nome Cristiano que'danni con l'espugnazione della Prevesa, da cui si erano sottratti già in Scio. Per tanto comandò all'Ammiraglio, che ne tentasse l'impresa; e rinforzatagli la Squadra di buon numero di Soldati, e di buon numero di Cavalieri, con sole cinque Galee, ma sì ben fornite, che valevano per una grande Armata, l'inviò all'impresa. La Fortezza della Prevesa è situata sul mare ne'confini dell'Albania, e della Morea; è circondata da fosse molto profonde; è rinforzata da buon numero di Torrioni; ed [Σελίδα 118] era allora presidiata, oltre a molti altri Soldati, da trecento Giannizzeri, con trenta Bombardieri, e con ottanta Pezzi d'Artiglieria: laonde, parte per il sito, parte per l'armamento si riputava una Piazza inespugnabile. Nel mese d'Aprile dell'anno mille secento cinque si partì l'Ammiraglio di Livorno; e in breve giunse felicemente a vista della Prevesa. Quivi scoperto a'Cavaleria l'ordine, che haveva d'espugnarla; ne sbarcò d'essi, e de'Soldati in buon numero, che unitamente con ordinanza militare avviatisi per dar l'assalto, ebbero prima non poco da fare nell'espugnazione d'un Borgo di trecento case, in cui i Turchi si difesero per qualche tempo bravamente. Ma in fine vinti dalle nostre armi, diedero campo a'Nostri d'attaccare il Petardo alla Porta della Fortezza, e per esso di spalancarla in tal modo, che rimase libero l'ingresso a'Cavalieri, ed a'Soldati. Con questa prosperità divisi i Nostri in più parti, occuparono felicemente sette Torrioni della Piazza, rimanendo solo l'ottavo più difficile di tutti ad espugnarsi, sì per sè stesso, e sì perchè tutti i Giannizzeri là si erano adunati, ed ostinatamente vi si tenevano forti. Avvisatone l'Inghirami, s'accostò dalla banda del mare con la sua Squadra; e indirizzato a quella*

volta il Cannone, diroccò sopra i Nemici il loro rifugio; e diè l'agio a'Suoi di mettere a ferro, e a fuoco la Piazza, d'incendiare il Borgo, d'abbrucchiare una Galeotta nel Porto, d'imbarcare circa cinquanta Pezzi d'Artiglieria, e gettato il rimanente, che non potea portarsi nell'acque, di ritornare finalmente alle Galee, con trecento Schiavi, con più Bandiere nemiche, colmi, e di spoglie, e di gloria.

5.

Περιγραφή του πίνακα του J. Ligozzi στο ναό του Αγίου Στεφάνου στην Πίζα από τον G. Ciuti (1828), 19, όπως παρατίθεται στο: GUARNIERI 1960, 143 σημ. 6.

In questa superba tavola a olio si rappresenta con gran verità la Prevesa circondata da forti mura smerlate co' suoi torrioni, e l'arrivo delle galere toscane a quei lidi. Quindi la prima azione dei nostri cogli abitanti del borgo vicino i quali, e grandi e piccoli, sebbene dimostrino tutta la bravura nel difendersi ed opporsi agli aggressori, nonostante sono posti in stato da dover cedere terreno. Primeggiano in tale incontro diversi Cavalieri e fra questi il Capitano Giosué Berlinghier svizzero, Giovanni Gori fiorentino e Lorenzo Ambrogio pistoiese. Con molta espressione vi si rappresenta poi l'azione seconda, cioè l'assalto della piazza, e l'apertura della porta di essa col petardo e col fuoco, e il movimento dei nostri, che coraggiosi sembra veder correre alla difficile impresa. Vi si rappresenta, infine la terza, vale a dire la vittoriosa conquista, indicato dalla bandiera toscana che sventola dominante sopra una delle alte rocche; dagli schiavi uomini e donne, grandi e piccoli tutti riuniti in un sol luogo al difuori della città; e dalle spoglie turchesche che ammassate riunivansi sul suolo insieme ai cannoni, già tutto disposto all'imbarco.

Βιβλιογραφία

- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1974, Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Αθήνα, 22-91
- ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1996, Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής. Η περίοδος από το 1495 έως τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 33, 5-30
- ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 6-44
- ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Μογosiνι (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 66-111
- ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2010, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β'. Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Πρέβεζα – Ιωάννινα (υπό έκδοση)
- ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ, 2007, *Το Ιόνιο Πέλαγος Χαρτογραφία και Ιστορία, 16^{ος}-18^{ος} αιώνας (Κατάλογος εκθέσεως Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης και του Αρχείου Χαρτογραφίας του Ελληνικού χώρου)*, Αθήνα
- ΙΩΑΝΝΟΥ Π.Κ., 2000, Από τη Γαληνοτάτη στον Καθολικότατο. Οι φουρτούνες του καπετάν-Πέτρου Λάντζα, *Θησαυρίσματα* 30, 277-299
- ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2006, *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα
- ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ ΣΤ.Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα, Πρέβεζα*
- ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας. 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα
- ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Α., 1991, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας, 1538-1699*, Αθήνα
- ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Α., 2007, Η δράση των πειρατών στο Ιόνιο Πέλαγος (15^{ος}-18^{ος} αι.), στο: *Το Ιόνιο Πέλαγος Χαρτογραφία και Ιστορία, 16^{ος}-18^{ος} αιώνας (Κατάλογος εκθέσεως Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης και του Αρχείου Χαρτογραφίας του Ελληνικού χώρου)*, Αθήνα, 217-223
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1940, Το εν Βενετία Κρατικόν Αρχείον, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 15, 5-58
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1957, Συμπλήρωμα εις την ηπειρωτικήν χρονογραφίαν, *Ηπειρωτική Εστία* 63, 485-496
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Σ., 1974, Οι Έλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο. Επαναστατικές ζυμώσεις και ανταρσίες των Ελλήνων κατά τα τέλη του 16^{ου} και τις αρχές του

- 17^{ου} αι., στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Αθήνα, 324-333
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ.Β., 2000, *Τα επαναστατικά κινήματα του Διονυσίου του Φιλοσόφου Μητροπολίτη Λάρισας στη Θεσσαλία στα 1600 και στην Ήπειρο στα 1611 (Ανέκδοτα έγγραφα από τα Αρχεία της Βιέννης)*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ.Β., 2002, *Εκκλήσεις των Ελλήνων προς τους Ηγεμόνες της Δύσης και της Ρωσίας για την απελευθέρωση της Ελλάδας από την τουρκική δουλεία 1453-1821 (Ανέκδοτα και άγνωστα έγγραφα από τα Αρχεία Simancas της Ισπανίας)*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ.Β., 2004, *Οι απελευθερωτικοί αγώνες των Ελλήνων κατά των Τούρκων (τέλη 16^{ου} - αρχές 17^{ου} αιώνα). Ανέκδοτα έγγραφα από τα Αρχεία Simancas της Ισπανίας*, Αθήνα
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ., 2005, Το διεθνές περιβάλλον του Διονυσίου Φιλοσόφου, *Ηπειρωτικά γράμματα*, περίοδος Β', έτος Δ', τχ. 7, 335-340
- ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2007, «Μητέρα πόλη με τα πρόσωπα που σε κατοικούν, κατοίκησαν και θα κατοικήσουν αδελφώνω και υπάρχω». 95 χρόνια από την απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 283-291
- ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1993, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 25-41
- ΣΥΓΓΕΛΛΟΥ Ευ., 2008, *Ο πόλεμος στο δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13^{ος}-15^{ος} αι.)*, Αθήνα
- ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1929, Μικρά Συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4, 263-294
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., 1974, Οι Έλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο. Πολεμικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο και η συμμετοχή των Ελλήνων σ' αυτές, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Αθήνα, 257-323
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι.Κ., 2001, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι.Κ., 2002-2003, Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και τα επαναστατικά κινήματα στην Ήπειρο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 22, 13-27
- BACCI M., 1963, Jacopo Ligozzi e la sua posizione nella pittura fiorentina, *Proporzioni* 4, 46-84
- BARACCHINI C. (Επιμ.), 1996, *Pisa dei Cavalieri*, Μιλάνο
- BERTELLI S., 2002, Palazzo Pitti dai Medici ai Savoia, στο: A. BELLINAZZI & A. CONTINI (Επιμ.), *La Corte di Toscana dai Medici ai Lorena. Atti delle giornate di Studio, Firenze, Archivio di Stato e Palazzo Pitti, 15-16 dicembre 1997*, Ρώμη, 11-109

- BRAUDEL F., 2002, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας. Τόμος Β΄: Συλλογικά πεπρωμένα*, Αθήνα
- BRAUDEL F., 2006, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας. Τόμος Γ΄: Γεγονότα, πολιτική, άνθρωποι*, Αθήνα
- CHIABRERA G., 1757, *Delle opere di Gab(b)riello Chiabrera*, τυπογρ. A. Geremia, τ. 1, Βενετία
- CIUTI G., 1828, *Pitture della Chiesa Conventuale dell'insigne Militare Ordine di Santo Stefano P. e. M. diseguate ed incise da Gaetano Ciuti*, Πίζα
- CONRIERI D., 2001, Chiabrera encomiasta dei Medici, στο: E. FUMAGALLI, M. ROSSI & R. SPINELLI (Επιμ.), *L'arme e gli amori. La Poesia di Ariosto, Tasso e Guarini nell'arte fiorentina del Seicento*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 43-52
- CURLIN J., 2003, *The Knights of Saint Stephen in Preveza, 1605*, Παρίσι (αδημοσίευτες σημειώσεις στη βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, αρ. ευρ. 6515)
- DELILBAŞI M., 1993, History of Preveza in the XVIth century according to the Ottoman taxation registers, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 57-71
- FLORISTAN I.J.M., 1988, *Fuentes para la politica oriental de los Austrias. La documentación griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, τ. 1-2, León
- FLORISTAN J.M., 1993, Η Πρέβεζα, οι Ισπανοί, και οι απελευθερωτικοί αγώνες στην αρχή του 17^{ου} αι., στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 73-84
- FONTANA F., 1701, *I Pregi della Toscana nell'impresè più segnalate de' Cavalieri di Santo Stefano. Opera data in luce da Fulvio Fontana della Compagnia di Gesù, dedicata all' Altezza Reale di Cosimo III., Gran Duca di Toscana e Gran Maestro dell'Ordine*, Φλωρεντία
- FOUCAULT M., 1984, Des espaces autres, *Architecture, Mouvement, Continuité* 5, 46-49
- GEMIGNANI M., 1994, La conquista di Bona, *Società di Storia Militare* 2, 7-36
- GEMIGNANI M., 1996 [εκτύπ.], *Il Cavaliere Iacopo Inghirami al servizio dei Granduchi di Toscana*, Πίζα
- GEMIGNANI M., 2003, The Navies of the Medici: The Florentine Navy and the Navy of the Sacred Military Order of St Stephen, 1547-1648, στο: J.B. HATTENDORF & R.W. UNGER (Επιμ.), *War at sea in the Middle Ages and Renaissance*, Woodbridge, 169-185
- GLETE J., 2000, *Warfare at Sea, 1500-1650. Maritime conflicts and the transformation of Europe*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη

- GUARNIERI G., 1960, *I Cavalieri di Santo Stefano nella Storia della Marina Italiana (1562-1829)*, Πίζα
- LANE F.C., 2007, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, Αθήνα
- LANE-POOLE S., 1890, *The story of the Barbary Corsairs*, Νέα Υόρκη
- MANOUSSACAS M.I., 1974, Lepanto e i Greci, στο: G. BENZONI (Επιμ.), *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Φλωρεντία, 215-241
- MATTEOLI A. & PALIAGA F., 1980, I cicli pittorici della chiesa dei Cavalieri di S. Stefano, στο: *Livorno e Pisa: due città e un territorio nella politica dei Medici*, [κατάλογος έκθεσης], Πίζα, 327-356
- PADOVANI S., 2002, La Galleria Palatina. La realizzazione lorenese della quadreria di Palazzo Pitti, στο: A. BELLINAZZI & A. CONTINI (Επιμ.), *La Corte di Toscana dai Medici ai Lorena. Atti delle giornate di Studio, Firenze, Archivio di Stato e Palazzo Pitti, 15-16 dicembre 1997*, Ρώμη, 241-261
- PEGAZZANO D., 2001, Bernardino Poccetti (Firenze 1548-1612) e aiuti. Le conquiste di Prevesa e di Bona e altri episodi storici dell'epoca di Ferdinando I, στο: E. FUMAGALLI, M. ROSSI & R. SPINELLI (Επιμ.), *L'arme e gli amori. La Poesia di Ariosto, Tasso e Guarini nell'arte fiorentina del Seicento*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 136-140, αρ. κατ. 19
- RELATIONE BENACCI, 1605, *Relatione dell'impresa della Preveza fatta per ordine dell Serenissimo gran duca di Toscana dalle gallere della religione di Santo Stefano, seguita adi 3 maggio 1605, in Firenze et ristampata in Bologna per Vittorio Benacci*, Μπολόνια
- RELATIONE FACCIOTTO, 1605, *Relatione dell'impresa della Prevesa fatta per ordine del Serenissimo Gran Duca di Toscana dalle Galere della Religione di Santo Stefano, seguita a' 3. di Maggio 1605, pubblicata da Giovanni Orlandi a' Pasquino*, [Τυπογραφείο Facciotto] Φλωρεντία – Ρώμη
- RELATIONE GUIDUCCI, 1605, *Relatione della presa di Prevesa*, [Τυπογραφείο Guiducci] Φλωρεντία
- RELATIONE SERMARTELLI, 1605, *Relatione dell'impresa della Prevesa fatta per ordine del Ser. Granduca di Toscana Ferdinando I, dalle Galere della Religione di Santo Stefano, seguita a 3. di Maggio 1605*, [Τυπογραφείο Sermartelli] Φλωρεντία
- ROGERSON B., 2009, *Last Crusaders. The hundred-year battle for the centre of the world*, Λονδίνο
- ROMEI F., 2001, La fortuna teatrale dei temi epici nella produzione grafica fiorentina, στο: E. FUMAGALLI, M. ROSSI & R. SPINELLI (Επιμ.), *L'arme e gli amori. La Poesia di Ariosto, Tasso e Guarini nell'arte*

- fiorentina del Seicento*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 97-103
- SCAMARDI G., 2003, *Vedute inedite di Calabria in un manoscritto seicentesco. «Imprese delle galere toscane»*, *Quaderni del Dipartimento PAU*, N.S. 13, τχ. 25-26, 115-130
- SIRE H.J.A., 1994, *The Knights of Malta*, New Haven – Λονδίνο
- TENENTI A., 1961, *Venezia e i corsari, 1580-1615*, Μπάρι
- TSIKNAKIS K., 2009, *La guerra non dichiarata. L' inimicizia tra Veneziani e Turchi nelle regioni greche alla fine del Cinquecento*, στο: Ch. MALTEZOU, A. TZAVARA & D. VLASSI (Επιμ.), *I Greci durante la Venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, Βενετία, 53-64
- VASETTI S., 1986, *Bernardino Poccetti*, στο: *Il Seicento fiorentino*, τ. 3 (Biografie), Φλωρεντία, 149-152
- VASETTI S., 2003, *I fasti granducali dalla Sala di Bona: sintesi politica e culturale del principato di Ferdinando*, στο: A. FARA & D. HEIKAMP (Επιμ.), *Palazzo Pitti: La reggia rivelata*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 229-239
- WARNER OF CRAIGENMADDIE G., 2005 [εκτύπ.], *The Sacred Military Order of St Stephen Pope and Martyr*, Πίζα